<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

[૨૦૧૩] ૧૭ એસ.સી.આર. ૧૦૯૯

મનોહર લાલ શર્મા

વિ.

પ્રિન્સિપલ સેક્રેટરી અને અન્ય

(રિટ પિટિશન (ક્રિમિનલ) નં. ૧૨૦/૨૦૧૨)

ડિસેમ્બર ૧૭, ૨૦૧૩.

[ન્યાયમૂર્તિ આર. એમ. લોઢા, ન્યાયમૂર્તિ કુરિયન જોસેફ

અને ન્યાયમૂર્તિ મદન બી. લોકુર]

દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬:

કલમ ૬-એ – પૂછપરછ અથવા તપાસ હાથ ધરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી – અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ – કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણી – સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ – સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ – ઠરાવવામાં આવ્યું: ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની

પૂછપરછ/તપાસની સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય તેવા બાબતમાં કલમ ૬–એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી જરૂરી નથી – આ સ્થિતિ તેવા કેસોમાં પણ યોગ્ય ઠરે છે કે જ્યાં અદાલત દ્વારા કેસ નોંધવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોય અને તેની પૂછપરછ/તપાસ પર ખરેખર અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય – જ્યારે અદાલત તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે, ત્યારે તપાસ સંસ્થા અદાલતને તપાસની પ્રગતિ વિશે જાણ કરતી હોવાથી તે પ્રક્રિયામાં પહેલેથી જ વિચલન થયેલું હોય છે – એકવાર બંધારણીય અદાલત જ્યારે વિશાળ જનહિતને ધ્યાનમાં રાખીને માત્ર અસાધારણ સંજોગોમાં અને અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિમાં પૂછપરછ/તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે, ત્યારે સી.બી.આઇ. દ્વારા જાહેર સેવકો સામેના ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની પૂછપરછ/તપાસને કોઈ પણ અડચણ કે પ્રભાવ વિના ચાલવા દેવી જોઈએ અને કલમ ૬–એ દ્વારા પરિકલ્પિત પ્રક્રિયાને એવા સ્તરે મૂકી શકાય નહીં કે જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨, ૧૩૬ અને ૧૪૨ હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય સત્તાના ઉપયોગમાં બાધા પહોંચાડે – આ સંદર્ભમાં અન્ય કોઈ પણ દ્રષ્ટિકોણ સર્વોચ્ચ બંધારણીય અદાલતને આપવામાં આવેલી સત્તા સાથે સીધો અસંગત હશે – બંધારણીય અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ રાખવામાં આવે છે તે તથ્ય પોતે જ એ વાતની ખાતરી છે કે સી.બી.આઇ. દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસ/પૂછપરછ કોઈ જાહેર સેવકને હેરાન કરવાના બદઈરાદાથી પ્રેરાયેલી નથી અને તપાસ સંસ્થા બાહ્ય બાબતોથી પ્રભાવિત થયા વગર નિષ્પક્ષ અને અપાતપાતી તપાસની તેની ફરજો અને જવાબદારીઓ બજાવે છે – સામાન્ય કાયદાઓમાં રહેલ કોઈપણ મનાઈ કે નિયંત્રણ સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય સત્તા પર મર્યાદા તરીકે કામ કરી શકતું નથી – સી.બી.આઇ. દ્વારા ચાલતી પૂછપરછ/તપાસ કે જેની અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી હોય તેમાં જો કોઈ વરિષ્ઠ અધિકારી (સંયુક્ત સચિવ કે તેથી ઉપરના) અથવા કેન્દ્ર સરકારને એવું માનવાને કારણ હોય કે તે અધિકારીને સી.બી.આઇ. દ્વારા બિનજરૂરી રીતે હેરાન કરવામાં આવી શકે છે, તો કેન્દ્ર સરકાર કે વરિષ્ઠ અધિકારી હંમેશાં પોતાના અધિકારોના રક્ષણ માટે તપાસની

દેખરેખ રાખતી અદાલતમાં અરજી કરી શકે છે – અધિનિયમની કલમ ૬–એ અને બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ વચ્ચેનો આંતરપ્રભાવ એવો હોવો જોઈએ કે જેનાથી વરિષ્ઠ સરકારી અફસરોનું તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદોથી રક્ષણ થાય અને સાથે સાથે તેઓને પ્રભાવ પાડતા અથવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પૂર્વ મંજૂરી આપવામાં વિલંબ કરાવતા અટકાવી શકાય કે જેથી તપાસ અસરકારક રીતે રદ ન થઈ જાય – આ ઉપરાંત, આ સંહિતા સ્થાનિક પોલીસને કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીની તપાસ કરવાની સત્તા આપે છે [કલમ ૧૫૬ અને ૧૫૫] – તેથી, તે જરૂરી છે કે કલમ ૬–એનું એવું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે કે જ્યારે સી.બી.આઈ. દ્વારા થતી તપાસ બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળ હોય ત્યારે પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત ન રહે – સી.બી.આઈ.નું સત્તાવાર કૃત્ય પણ કાયદા અનુસાર કરવામાં આવ્યું છે તેવું માની લેવું જોઈએ – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૩૨, ૧૩૬ અને ૧૪૨ – ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ – કલમ ૧૫૫ અને ૧૫૬.

તપાસ:

તપાસ અંગે અદાલતની સત્તા – ઠરાવવામાં આવ્યું: પોલીસ અધિકારી દ્વારા કોગ્નિઝેબલ (પહોંચ યોગ્ય) ગુનાઓની તપાસ કરવાની સત્તા સામાન્ય રીતે કોઈ પણ બંધનથી બાધ્ય હોતી નથી – અદાલતો સામાન્ય રીતે પોલીસ દ્વારા કરાતી તપાસની બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કરતી નથી, ખાસ કરીને જ્યારે તથ્યો અને સંજોગો એવું ન દર્શાવતા હોય કે તપાસ કરનાર અધિકારી શુદ્ધ બુદ્ધિથી (બોના ફાઈડ) કામ કરી રહ્યા નથી – જો કે, ખૂબ જ અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં, જ્યાં અદાલતને જણાય કે પોલીસ અધિકારીએ કાયદાકીય જોગવાઈઓનો ભંગ કરીને પોતાની તપાસ સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે જેનાથી ગેરકાયદેસર અને અયોગ્ય ઉપયોગ દ્વારા નાગરિકની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને/અથવા મિલકત જોખમમાં મુકાઈ છે અથવા પોલીસ દ્વારા તપાસ સત્તા અને પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ થયો છે અથવા પોલીસ દ્વારા થતી તપાસ શુદ્ધ બુદ્ધિથી થયેલી માલૂમ પડતી નથી

અથવા તપાસ દ્વેષભાવથી દૂષિત છે, તો અદાલત નાગરિકોના વ્યક્તિગત અને/અથવા મિલકતના અધિકારોનું રક્ષણ કરવા હસ્તક્ષેપ કરી શકે છે.

તપાસ:

સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ – ઠરાવવામાં આવ્યું: ગુનાની યોગ્ય તપાસ એ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની આવશ્યક બાબતોમાંની એક છે અને કાયદાના શાસનનું એક અભિન્ન પાસું છે – સંહિતા હેઠળ પોલીસ દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસ નિષ્પક્ષ, અપાતપાતી અને બાહ્ય પ્રભાવોથી મુક્ત હોવી જોઈએ – જ્યાં ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ હેઠળ સી.બી.આઇ. દ્વારા ગુનાની તપાસ કરવામાં આવતી હોય, ત્યાં આ જ સિદ્ધાંતો લાગુ પડે છે અને તપાસ કરનારી સંસ્થા તરીકે સી.બી.આઇ. પાસેથી સક્ષમતા, ત્વરા, નિષ્પક્ષતા સાથે અને બાહ્ય પ્રભાવોથી પ્રભાવિત કે બાધિત થયા વિના પોતાની જવાબદારી નિભાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

તપાસ:

અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ – ઠરાવવામાં આવ્યું: અદાલત દ્વારા તપાસ/પૂછપરછની દેખરેખ રાખવાનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે તપાસની પદ્ધતિ કે રીતને નિર્દેશિત કે માર્ગદર્શિત કર્યા વિના યોગ્ય પ્રગતિ થાય – અદાલત દ્વારા દેખરેખનો ઉદ્દેશ્ય મુખ્ય તપાસ સંસ્થા તરીકે સી.બી.આઇ. દ્વારા કરવામાં આવતી પૂછપરછ/તપાસને વિશ્વસનીયતા પ્રદાન કરવાનો છે અને તેમાં પક્ષપાત, નિષ્પક્ષતાનો અભાવ અને વસ્તુલક્ષીતાના અભાવની કોઈપણ છાપને દૂર કરવાનો છે – બંધારણીય અદાલત રાજ્ય પોલીસ અથવા સી.બી.આઇ. દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસની દેખરેખ માત્ર અને માત્ર જાહેર હિતમાં ફરજિયાત સંજોગોમાં જ કરે છે – બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ એ 'ચાલુ મિલેમાસ' (કન્ટીન્યુઇંગ મેન્ડેમસ) ની પ્રક્રિયા અપનાવવી છે જેનું ઉદ્ભમ, જાહેર હિતની અરજીની જેમ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ અને સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયશાસ્ત્રમાં આપેલા યોગદાનમાં રહેલું છે – અધિનિયમની કલમ ૬–એ જેવું કાયદાકીય બંધન અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ ચાલુ મિલેમાસના સ્વરૂપમાં આદેશો જારી

કરવાની સર્વોચ્ચ અદાલતની પૂર્ણ સત્તાના ઉપયોગને બાંધી શકતું નથી – અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ વાપરી શકાય તેવી સત્તાઓનું ઈચ્છિત કે અજાણતા કરાતું કોઈપણ કાયદાકીય શક્તિહીનતા અસ્વીકાર્ય છે – અધિનિયમની કલમ ૬–એ ને અર્થપૂર્ણ અને વાસ્તવિક રીતે વાંચવી જોઈએ, માત્ર કારોબારીને આદેશ તરીકે, અને ન્યાયિક સમીક્ષાના ઉપયોગમાં તથા ચાલુ મિલેમાસ જારી કરવાના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ તપાસની દેખરેખ કરતી બંધારણીય અદાલત માટેના આદેશ તરીકે નહીં – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૩૨ – દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ – કલમ ૬–એ.

તપાસ:

અદાલત દ્વારા તપાસ/પૂછપરછની દેખરેખ અને તપાસ/પૂછપરછનું નિરીક્ષણ (સુપરવિઝન) – વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો – ઠરાવવામાં આવ્યું: કોઈપણ અદાલત દ્વારા તપાસનું નિરીક્ષણ (સુપરવિઝન) એ પદોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ છે – સંહિતા આવી પ્રક્રિયાની પરિકલ્પના કરતી નથી અને તે કરી પણ ના શકે – દુર્લભ અને ફરજિયાત સંજોગોમાં, વરિષ્ઠ અદાલતો એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે તપાસની દેખરેખ રાખી શકે છે કે તપાસ સંસ્થા કોઈપણ બાહ્ય હસ્તક્ષેપ વિના મુક્ત, નિષ્પક્ષ અને સમયબદ્ધ રીતે તપાસ હાથ ધરે.

પરિપત્ર/સરકારી આદેશો/અધિસૂચનાઓ: ઓફિસ મેમોરેન્ડમ નં. ૩૭૨/૧૯/૨૦૧૧–એવીડી–II (ભાગ–૧) તારીખ ૨૬.૯.૨૦૧૧ – ઠરાવવામાં આવ્યું: ઓફિસ મેમોરેન્ડમને કોઈપણ રીતે અસરો આપનારૂં કહી શકાય નહીં – પ્રથમ, તેનો ઉપયોગ અધિનિયમની કલમ ૬–એ જેવી કાયદાની જોગવાઈનું વ્યાખ્યાન કરવા માટે થઈ શકે નહીં – બીજું, ઓફિસ મેમોરેન્ડમને કારોબારી સરકારની મરજી મુજબ હંમેશા પાછું ખેંચી શકાય છે, સુધારી શકાય છે કે ફેરફાર કરી શકાય છે, તે જ તર્ક પર જે કલમ ૬–એ ઘડવા માટે આપવામાં આવ્યો હતો, એટલે કે વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીનું 'રક્ષણ' કરવા માટે – તેથી, તે

કાયદાના સંભવિત દુરુપયોગને અસરકારક રીતે અટકાવતું નથી – દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ – કલમ ૬–એ.

આર. એમ. લોઢા, ન્યાયમૂર્તિના મત મુજબ: ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. પોસુ અને અન્ય ૧૯૭૬ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૦૫ = (૧૯૭૬) ૩ એસ.સી.સી. ૧; ગંગા બિશન વિ. જય નારાયણ (૧૯૮૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૫; અને નવનીત આર. કમાની વિ. આર. આર. કમાની ૧૯૮૮ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧૨૩ = (૧૯૮૮) ૪ એસ.સી.સી. ૩૮૭ – આધાર રાખવામાં આવ્યો.

વિનીત નારાયણ અને અન્ય વિ. ભારત સરકાર અને અન્ય ૧૯૯૭ (૬) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૫૯૫ = (૧૯૯૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૨૬; કે. વીરાસ્વામી વિ. ભારત સરકાર ૧૯૯૧ (૩) એસ.સી.આર. ૧૮૯ = (૧૯૯૧) ૩ એસ.સી.સી. ૬૫૫; બિહાર રાજ્ય વિ. જે.એ.સી. સાલદાનહા ૧૯૮૦ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬ = (૧૯૮૦) ૧ એસ.સી.સી. ૫૫૪; સુબ્રમણ્યમ સ્વામી (ડૉ.) વિ. ડાયરેક્ટર, સી.બી.આઇ. અને અન્ય (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭; પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ ૨૦૧૦ (૨) એસ.સી.આર. ૯૭૯ = (૨૦૧૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૭૧; ૨૦૧૩ (૧૨) જે.ટી. ૯૦; એચ.એન. ઋષભુદ વિ. દિલ્હી રાજ્ય ૧૯૫૫ એસ.સી.આર. ૧૧૫૦ = એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૧૯૬; શાહિદ બાલવા વિ. ભારત સરકાર અને અન્ય ૨૦૧૩ (૧૨) જે.ટી. ૯૦; બાબુભાઈ જમનાદાસ પટેલ વિ. ગુજરાત રાજ્ય (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧૦; પ્રેમચંદ ગર્ગ વિ. એક્સાઈઝ કમિશનર, યુ.પી. અને અન્ય ૧૯૬૩ સપ્લી. (1) એસ.સી.આર. ૮૮૫; એ.આર. અંતુલે વિ. આર.એસ. નાયક અને અન્ય ૧૯૮૮ (૧) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧ = (૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૬૦૨; દિલ્હી જ્યુડિશિયલ સર્વિસ એસોસિએશન, તીસ હજારી કોર્ટ, દિલ્હી વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય ૧૯૯૧ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૬ = (૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી. ૪૦૬; યુનિયન કાર્બાઇડ કોર્પોરેશન અને અન્ય વિ. ભારત સરકાર અને અન્ય ૧૯૯૧ (૧)

સપ્લી. એસ.સી.આર. ૨૫૧ = (૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી. ૫૮૪; સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન વિ. ભારત સરકાર અને અન્ય ૧૯૯૮ (૨) એસ.સી.આર. ૭૯૫ = (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૦૯ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

ધ ડ્યુ પ્રોસેસ ઓફ લો; પ્રથમ ભારતીય પુનઃમુદ્રણ ૧૯૯૩, પૃષ્ઠ ૧૦૨ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

ન્યાયમૂર્તિ લોકુરના મત મુજબ: વિનીત નારાયણ અને અન્ય વિ. ભારત સરકાર અને અન્ય ૧૯૯૭ (૬) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૫૯૫ = (૧૯૯૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૨૬; સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટીગેશન વિ. ભારત સરકાર દિલ્હી હાઈકોર્ટ દ્વારા ૪.૪.૨૦૧૧ ના રોજ મંજૂર કરાયેલ રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૧૧૫૫૦/૨૦૦૯ માં આઈ.એ. નં. ૧૪૦૯૧/૨૦૧૩; પી. સિરાજસ્સાબ વિ. મદ્રાસ રાજ્ય, ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૧ = (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૫૯૫; સમાજ પરિવર્તન સમુદાય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, ૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૧૦૭૪ = (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૪૦૭; સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટીગેશન વિ. ભારત સરકાર, ૨૦૧૧ (૪) એસ.સી.આર. ૪૪૫ = (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૧; ડૉ. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી વિ. ડૉ. મનમોહન સિંહ, ૨૦૧૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૨ = (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૬૪; સુબ્રમણ્યમ સ્વામી (ડૉ.) વિ. ડાયરેક્ટર, સી.બી.આઇ. અને અન્ય (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭; એમ.સી. મહેતા વિ. ભારત સરકાર ૨૦૦૭ (૧૦) એસ.સી.આર. ૧૦૬૦ = (૨૦૦૮) ૧ એસ.સી.સી. ૪૦૭; પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ ૨૦૧૦ (૨) એસ.સી.આર. ૯૭૯ = (૨૦૧૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૭૧ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

કેસ લો સંદર્ભ:

ન્યાયમૂર્તિ આર.એમ. લોઢા

૧૯૯૭ (૬) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૫૯૫ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૫ ૧૯૯૧ (૩) એસ.સી.આર. ૧૮૯ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૭

૧૯૮૦ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૭ (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૧૮ ૨૦૧૦ (૨) એસ.સી.આર. ૯૭૯ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૨૮ ૨૦૧૩ (૧૨) જે.ટી. ૯૦ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૨૮ ૧૯૫૫ એસ.સી.આર. ૧૧૫૦ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૩ (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧૦ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૮ ૧૯૬૩ સપ્લી. (1) એસ.સી.આર. ૮૮૫ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ ૧૯૮૮ (૧) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ ૧૯૯૧ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૬ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ ૧૯૭૬ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૦૫ – આધાર રાખવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ (૧૯૮૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૫ – આધાર રાખવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ ૧૯૮૮ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧૨૩ – આધાર રાખવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૪૯ ૧૯૯૧ (૧) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૨૫૧ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૫૦ ૧૯૯૮ (૨) એસ.સી.આર. ૭૯૫ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૫૧

ન્યાયમૂર્તિ લોકુર

૧૯૯૭ (૬) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૫૯૫ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૬ ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૧ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૧૯ ૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૧૦૭૪ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૨૭ ૨૦૧૧ (૪) એસ.સી.આર. ૪૪૫ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૦ ૨૦૧૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૨ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૧ (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૬ ૨૦૦૭ (૧૦) એસ.સી.આર. ૧૦૬૦ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૭ ૨૦૧૦ (૨) એસ.સી.આર. ૯૭૯ – સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો – પરિચ્છેદ ૩૯

ફોજદારી/દીવાની મૂળ હકૂમત:

રિટ પિટિશન (ક્રિમિનલ) નં. ૧૨૦/૨૦૧૨

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ

સાથે

રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૪૬૩, ૫૧૫, ૨૮૩, ૪૯૮, ૪૨૯/૨૦૧૨.

મોહન પરાશરન, સોલિસિટર જનરલ, પરાસ કુહાદ, એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ, વિવેક કે. તંખા, રાજુ રામચંદ્રન, અમરેન્દ્ર શરણ, એ.ટી.એમ. રંગારામશ્રીરામ, રવીન્દ્ર શ્રીવાસ્તવ, સુમન, પ્રણવ સચદેવા, પ્રશાંત ભૂષણ, સત્યજીત એ. દેસાઈ, સોમનાથ પ્રધાન, અનગા એસ. દેસાઈ, જ્યોતિ મેંદિરત્તા, સુરેશ ચંદ્ર ત્રિપાઠી, મૃણમયી સાહૂ, જિતિન ચતુર્વેદી, અભિનવ મુખર્જી, સ્વાતિ વિજયવર્ગીય, ડી.એસ. મહરા, બી.વી. બલરામ દાસ, અમિત આનંદ તિવારી, આશુતોષ ઝા, અવિનાશ ત્રિપાઠી, સંચિત ગુરુ, તાપેશ કે. સિંહ, મોહમ્મદ વકાસ, ડી. મહેશ બાબુ, અમજીદ મકબૂલ, સુચિત્રા હ્રાંગખાવલ, અમિત કે. નૈન, આશા ગોપાલન નાચર, સી.ડી. સિંહ, બી. રામકૃષ્ણ રાવ, વરુણ પાઠક, કીર્તિ આર. મિશ્રા, અપૂર્વ ઉપમન્યુ, અનિપ સચ્ચે, મિશ્રા સૌરભ, વરુણ ચોપરા, રાહીલ કોહલી, અપર્ણા ભટ્ટ, પ્રશાંતો સેન, અપૂર્વ કુરુપ, સની ચૌધરી, અંશુમાન શ્રીવાસ્તવ, હરમીત રૂપરાહ, સુવિજ્ઞ અવસ્થી, કામિની જેસ્વાલ, મિલિંદ કુમાર, રાજ કુમાર મહેતા, મોહિત પોલ, ઋષભ સંચેતી, વંશજા શુક્લા, સંજય પરીખ, બુશરા પરવીન, મમતા સક્સેના, પુખરામબમ રમેશ કુમાર, એ.એન. સિંહ, ભવાનીશંકર વી. ગડનિસ, મેસર્સ કોર્પોરેટ લો ગ્રુપ,

એડવોકેટ્સ, ઉપસ્થિત પક્ષકારો વતી, અને મનોહર લાલ શર્મા, અરજદાર– સાતે.

ન્યાયાલય દ્વારા નીચે મુજબનો હુકમ જાહેર કરવામાં આવ્યો.

હુકમ

ન્યાયમૂર્તિ આર. એમ. લોઢા

૧. આ આદેશના હેતુઓ માટેનો પ્રશ્ન ખરેખર આ બાબતમાં આવીને અટકે છે: શું દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ (સંક્ષિપ્તમાં "ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ") ની કલમ ૬–એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી એવી બાબતમાં જરૂરી છે કે જ્યાં ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (સંક્ષિપ્તમાં "પીસી અધિનિયમ") હેઠળના ગુનાની પૂછપરછ/તપાસ અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવી રહી હોય. તથ્યોને વિગતવાર રજૂ કરવા જરૂરી નથી, જો કે, એટલું કહેવું પૂરતું છે કે સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (સી.બી.આઇ.) એ અજાણ્યા જાહેર સેવકો સામે, અન્ય બાબતોની સાથે, ૧૯૯૩ થી ૨૦૦૫ અને ૨૦૦૬ થી ૨૦૦૯ ના સમયગાળા માટે કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણીને લગતા પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ માટે પ્રાથમિક પૂછપરછ (PEs) નોંધાવી છે. કેટલાક નિયમિત કેસો પણ નોંધવામાં આવ્યા છે. આ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોને અનુસરીને, કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણીની પૂછપરછ અને તપાસની આ અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી છે અને સી.બી.આઇ. તે અંગે થયેલી પ્રગતિની સ્થિતિ વિશે અહેવાલો રજૂ કરી રહી છે.

૨. ૦૮.૦૫.૨૦૧૩ ના રોજ, અદાલતે નોંધ્યું કે તપાસની બાબતમાં, સી.બી.આઇ.ને નિયંત્રક કારોબારીના બાહ્ય પ્રભાવોથી મુક્ત (ઇન્સ્યુલેશન) કરવાની જરૂર હતી. તે દિવસે, અદાલતે વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ પાસેથી જાણવા માગ્યું હતું કે શું કેન્દ્ર સરકાર સી.બી.આઇ.ની સ્વતંત્રતા અને તેની કાર્યકારી સ્વાયત્તતા માટે યોગ્ય કાયદો બનાવવા અને તેને બાહ્ય પ્રભાવોથી અલગ રાખવાનો ઈરાદો ધરાવે છે જેથી સી.બી.આઇ.ને બિન-પક્ષપાતી તપાસ સંસ્થા તરીકે જોવામાં આવે. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે સૂચનાઓ મેળવવા અને કેન્દ્ર સરકાર વતી એફિડેવિટ દ્વારા અદાલતમાં અહેવાલ આપવા માટે સમય માગ્યો હતો. તદનુસાર, આ બાબત ૧૦ જુલાઈ, ૨૦૧૩ ના રોજ નિયત કરવામાં આવી હતી.

૩. ૦૮.૦૫.૨૦૧૩ ના આદેશના અનુસરણમાં, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા એક એફિડેવિટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. તે એફિડેવિટમાં વિનીત નારાયણ૧ માં આ અદાલતના નિર્દેશોના પાલનમાં લેવામાં આવેલા વિવિધ પગલાં સૂચવવામાં આવ્યા હતા. એફિડેવિટમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ૦૮.૦૫.૨૦૧૩ ના આદેશમાં નોંધાયેલા પાસાઓ પર વિચારણા કરવા માટે મંત્રીઓના સમૂહ (GoM) ની રચના કરવામાં આવી છે. ગોમે કાયદામાં કેટલાક સુધારા પ્રસ્તાવિત કર્યા હતા; ગોમના પ્રસ્તાવોને કેબિનેટ દ્વારા પણ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

૪. ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ ના રોજ, અદાલતે અવલોકન કર્યું કે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટમાં પ્રસ્તાવિત સુધારાઓમાં થોડો સમય લાગવાની શક્યતા છે અને, તદનુસાર, વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ સમક્ષ બે પ્રશ્નો મૂક્યા, પ્રથમ, એ સ્પષ્ટતા કેમ ન કરવી

જોઈએ કે પીસી અધિનિયમ હેઠળ આચરવામાં આવ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા ગુનાઓની તપાસ માટે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬–એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકાર પાસેથી મંજૂરી જરૂરી નથી કારણ કે સરકારનું વલણ છે કે તપાસ માટેની નિરીક્ષણ સત્તા સરકારમાંથી સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશન (સીવીસી) ને ટ્રાન્સફર કરી દેવામાં આવી છે અને, બીજું, "અદાલતની દેખરેખ હેઠળની" અથવા "અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત" તપાસના સંદર્ભમાં સરકારની મંજૂરી કેમ જરૂરી હતી.

૫. વિનીત નારાયણ૧ માં, આ અદાલતમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ અરજી કરવામાં આવી હતી કારણ કે જૈન ડાયરી કેસમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસમાં નિષ્ક્રિયતા દર્શાવવામાં આવી હતી જ્યાં આક્ષેપો ઉચ્ચ હોદ્દેદારો સામે હતા. આ અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ રાખવાની આવશ્યકતા ઊભી કરનાર પૃષ્ઠભૂમિ ચુકાદાના પ્રથમ પેરા૨ માં સૂચવવામાં આવી છે. અમુક શ્રેણીના સિવિલ સેવકો સામે પૂછપરછ શરૂ કરવા અથવા કેસ નોંધવાની પદ્ધતિઓ અંગે સી.બી.આઇ. માટે ચોક્કસ માર્ગદર્શિકા ધરાવતા સિંગલ ડાયરેક્ટિવ ૪.૭(૩)૩ પર વિચારણા કરવામાં આવી હતી.

૬. સિંગલ ડાયરેક્ટિવ ૪.૭(૩) નો બચાવ કરતી વખતે યુનિયન વતી, વિનીત નારાયણ૧ માં આ અદાલત સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે નિર્ણય લેવાના સ્તરે અધિકારીઓને રક્ષણ આપવું એ તેઓનું રક્ષણ કરવા અને પ્રામાણિક નિર્ણયો લેવા માટે હેરાનગતિની સંભાવનાની ચિંતામાંથી મુક્ત કરવા માટે આવશ્યક હતું. યુનિયન વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે તેઓને આવું કોઈ રક્ષણ ન હોવાથી આ સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતા અને અસરકારકતા પર

પ્રતિકૂળ અસર પડી શકે છે કારણ કે આવા અધિકારીઓ કોઈ પણ એવો નિર્ણય લેવાનું ટાળવાની વૃત્તિ ધરાવે છે જે પાછળથી કોઈ દ્વેષપૂર્ણ અને ત્રાસદાયક પૂછપરછ/તપાસ દ્વારા હેરાનગતિ તરફ દોરી જાય.

૭. અદાલતે સ્વતંત્ર સમીક્ષા સમિતિ (IRC) નો અહેવાલ અને આ અદાલતના કેટલાક ચુકાદાઓ, ખાસ કરીને, કે. વીરાસ્વામીજ અને જે.એ.સી. સાલદાનહાપ નો નોંધ લીધો અને સિંગલ ડાયરેક્ટિવ ૪.૭(૩) ને રદ કર્યો. નોંધપાત્ર રીતે, અદાલતે નોંધ્યું કે તેણે લીધેલો દ્રષ્ટિકોણ જે.એ.સી. સાલદાનહાપ સાથે સંઘર્ષમાં ન હતો. કે. વીરાસ્વામીજ ને અલગ ગણવામાં આવ્યો હતો.

૮. ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ ૧૯૪૬ માં અમલમાં આવ્યો હતો. આ અધિનિયમ હેઠળ, સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ (SPE) નું નિરીક્ષણ ગૃહ વિભાગને સોંપવામાં આવ્યું હતું અને તેના કાર્યોનો વિસ્તાર કેન્દ્ર સરકારના તમામ વિભાગોને આવરી લેવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. એસપીઈની હકૂમત તમામ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો સુધી વિસ્તરેલી હતી. તેની હકૂમત રાજ્યોની સંમતિથી રાજ્યો સુધી પણ લંબાવી શકાતી હતી. ભારત સરકારના ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા જારી કરાયેલા સરકારી ઠરાવ દ્વારા ૦૧.૦૪.૧૯૬૩ ના રોજ સી.બી.આઇ.ની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

૯. તે અધિનિયમની કલમ ૩ કેન્દ્ર સરકારને સત્તાવાર ગેઝેટમાં અધિસૂચના દ્વારા તે ગુનાઓ કે ગુનાઓના વર્ગો સ્પષ્ટ કરવાની સત્તા આપે છે જેની તપાસ દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ (DSPE) દ્વારા કરવાની હોય છે.

૧૦. કલમ ૪ એસપીઈના નિરીક્ષણ અને વહીવટ સાથે સંબંધિત છે.

૧૧. કલમ ૫ અન્ય વિસ્તારોમાં એસપીઈ ની સત્તાઓ અને હકૂમતના વિસ્તરણ સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૩ હેઠળની અધિસૂચનામાં સ્પષ્ટ કરેલા કોઈપણ ગુના અથવા ગુનાઓના વર્ગોની તપાસ માટે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ ન હોય તેવા રાજ્યના કોઈપણ વિસ્તારમાં (રેલવે વિસ્તારો સહિત) ડીએસપીઈ ના સભ્યોની સત્તાઓ અને હકૂમત લંબાવવાની સત્તા કેન્દ્ર સરકારને આપવામાં આવી છે.

૧૨. કલમ ૬ એવી જોગવાઈ કરે છે કે કલમ ૫ ને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ કે રેલવે વિસ્તાર ન હોય તેવા રાજ્યના કોઈપણ વિસ્તારમાં તે રાજ્યની સરકારની સંમતિ વિના ડીએસપીઈ ના કોઈપણ સભ્યને સત્તાઓ અને હકૂમત વાપરવા માટે સક્ષમ માનવામાં આવશે નહીં.

૧૩. વિનીત નારાયણ૧ માં આ અદાલતના ચુકાદાને અનુસરીને, ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ ૧૧.૦૯.૨૦૦૩ થી સુધારવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૪ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૪ ની ઉપ–કલમ (૧) હવે જોગવાઈ કરે છે કે દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટનું નિરીક્ષણ જ્યાં સુધી તે પીસી અધિનિયમ હેઠળ આચરવામાં આવ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા ગુનાઓની તપાસને લગતું હોય ત્યાં સુધી સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશનમાં નિહિત રહેશે. કલમ ૪–એ થી ૪–સી અને કલમ ૬–એ ઉમેરવામાં આવી છે.

૧૪. કલમ ૬–એ નીચે મુજબ છે:

> "કલમ ૬–એ – પૂછપરછ અથવા તપાસ હાથ ધરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી.

(૧) દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળ આચરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા કોઈપણ ગુનાની પૂછપરછ કે તપાસ કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના કરશે નહીં જ્યાં સદર આક્ષેપ –

(ક) સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓ; અને

(ખ) કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સ્થાપિત નિગમો, સરકારી કંપનીઓ, મંડળીઓ અને તે સરકારની માલિકીની અથવા નિયંત્રણ હેઠળની સ્થાનિક સત્તામંડળોમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નીમવામાં આવેલા અધિકારીઓ સાથે સંબંધિત હોય.

(૨) ઉપ–કલમ (૧) માં ગમે તે સમાવિષ્ટ હોય તેમ છતાં, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૭ ના સ્પષ્ટીકરણના ખંડ (સી) માં નિર્દેશિત કાનૂની મહેનતાણા સિવાયનું અન્ય કોઈ રોકડું કે અન્ય સંતોષ સ્વીકારવાના અથવા સ્વીકારવાનો પ્રયાસ કરવાના આરોપસર કોઈ વ્યક્તિની સ્થળ પર જ ધરપકડ કરવાનો સમાવેશ થતો હોય તેવા કિસ્સાઓમાં આવી કોઈ મંજૂરી જરૂરી રહેશે નહીં."

૧૫. કલમ ૬–એ, આ રીતે, પીસી અધિનિયમ હેઠળ ગુનો કરવાના આક્ષેપો સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓ સાથે સંબંધિત હોય ત્યારે પૂછપરછ કે તપાસ હાથ ધરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી મેળવવાની જોગવાઈ કરે છે.

૧૬. ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટમાં સુધારાઓ ૧૧.૦૯.૨૦૦૩ થી અમલમાં આવ્યા હતા. તે જ તારીખે સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશન અધિનિયમ, ૨૦૦૩ (સંક્ષિપ્તમાં, 'સીવીસી અધિનિયમ') ઘડવામાં આવ્યો હતો. સીવીસી અધિનિયમ જાહેર

સેવકોની અમુક શ્રેણીઓ દ્વારા પીસી અધિનિયમ હેઠળ આચરવામાં આવ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા ગુનાઓની પૂછપરછ કરવા માટે સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશન (સીવીસી) ની રચના કરવાની જોગવાઈ કરે છે જેમ કે આમુખ૬ માં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

૧૭. સીવીસી અધિનિયમની કલમ ૮ સીવીસીના કાર્યો અને સત્તાઓ સાથે સંબંધિત છે. સંબંધિત છે ત્યાં સુધી, કલમ ૮ નીચે મુજબ છે:

"૮. સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશનના કાર્યો અને સત્તાઓ.–

(૧) કમિશનના કાર્યો અને સત્તાઓ નીચે મુજબ રહેશે–

(ક) ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળ આચરવામાં આવ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા ગુનાઓ અથવા ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ હેઠળ ઉપ–કલમ (૨) માં સ્પષ્ટ કરેલ જાહેર સેવક પર તે જ ટ્રાયલમાં આરોપ મૂકી શકાય તેવા ગુનાની તપાસને લગતી બાબતોમાં દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટના કામકાજ પર નિરીક્ષણ રાખવું;

(ખ) દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૪ ની ઉપ–કલમ (૧) હેઠળ તેને સોંપાયેલી જવાબદારી નિભાવવાના હેતુ માટે દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટને નિર્દેશો આપવા:

શરતે કે ખંડ (ક) હેઠળ નિરીક્ષણની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે અથવા આ ખંડ હેઠળ નિર્દેશો આપતી વખતે, કમિશન એવી રીતે સત્તાઓનો ઉપયોગ કરશે નહીં જેથી દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટને કોઈ ખાસ રીતે કેસની તપાસ કરવા અથવા તેનો નિકાલ કરવા માટે જરૂરી બને;

(ગ) થી (છ) ....

(૨) ...."

૧૮. કલમ ૬–એ ની બંધારણીય માન્યતા આ અદાલતની બંધારણીય બેંચ સમક્ષ પડતર છે. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી (ડૉ.)૭ માં, આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચે કલમ ૬–એ ની માન્યતાનો અધિકૃત રીતે નિર્ણય કરવા માટે આ બાબતને મોટી બેંચને સોંપી હતી. આ પડકાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ની કસોટી પર આધારિત છે કારણ કે તેમાં અરજદારનો કેસ છે કે કલમ ૬–એ સંપૂર્ણપણે મનસ્વી અને અયોગ્ય છે. બીજી તરફ યુનિયનની દલીલ એ છે કે કાયદાને અમાન્ય કરવા માટે મનસ્વીપણું અને અયોગ્યતા આધાર તરીકે ઉપલબ્ધ નથી. કલમ ૬–એ ની માન્યતાનો પ્રશ્ન આ અદાલતની બંધારણીય બેંચ સમક્ષ પડતર હોવાથી, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આ આદેશ તે પાસાને બિલકુલ સ્પર્શતો નથી.

૧૯. અમે વિદ્ધાન અટોર્ની જનરલ શ્રી ગુલામ ઈ. વહાનવટી, સી.બી.આઇ. વતી વરિષ્ઠ કાઉન્સિલ શ્રી અમરેન્દ્ર શરણ, અરજદાર–સાતે શ્રી મનોહર લાલ શર્મા, કોમન કોઝ દ્ધારા દાખલ કરાયેલી રિટ પિટિશનમાં વિદ્ધાન કાઉન્સિલ શ્રી પ્રશાંત ભૂષણ અને મધ્યસ્થી વતી વિદ્ધાન કાઉન્સિલ શ્રી ગોપાલ શંકરનારાયણનને સાંભળ્યા છે.

૨૦. વિદ્ધાન અટોર્ની જનરલ શ્રી ગુલામ ઈ. વહાનવટી અમે આદેશની શરૂઆતમાં દર્શાવેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હા' માં આપે છે કારણ કે તેઓ કહે છે કે કલમ ૬–એ પાછળનો આખો વિચાર વરિષ્ઠ અધિકારીઓ સામે શરૂ કરી શકાય

તેવી તુચ્છ કે પ્રેરિત તપાસને ગાળી નાખવા અને તેઓને હેરાનગતિથી બચાવવા તથા ભય વિના નિર્ણયો લેવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે સ્ક્રીનિંગ મિકેનિઝમ પ્રદાન કરવાનો છે. તેઓ કે. વીરાસ્વામીજ માં આ અદાલતના નિર્ણય પર ખૂબ જ આધાર રાખે છે અને રજૂઆત કરે છે કે અદાલતે ઉચ્ચ રેન્ક ધરાવતા અધિકારીઓને ત્રાસદાયક મુકદ્દમાઓથી બચાવવાની જરૂરિયાતને માન્યતા આપી છે. વિદ્ધાન અટોર્ની જનરલ નમ્રતાપૂર્વક રજૂઆત કરે છે કે કે. વીરાસ્વામીજ ના પરિચ્છેદ ૨૮ માં આ અદાલત દ્ધારા કરાયેલા અવલોકનોને વિનીત નારાયણ૧ માં અલગ પાડવામાં આવ્યા છે પરંતુ તેઓ રજૂઆત કરે છે કે વિનીત નારાયણ૧ ના અવલોકનો વિશે સુબ્રમણ્યમ સ્વામી (ડૉ.)૭ ના સંદર્ભ આદેશમાં શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે.

૨૧. વિદ્ધાન અટોર્ની જનરલ દલીલ કરે છે કે પ્રથમ પ્રશ્ન માટે ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ ના આદેશમાં પ્રસ્તાવિત શરતોમાં સ્પષ્ટતા જારી કરવી યોગ્ય રહેશે નહીં કારણ કે: (i) પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત નિરીક્ષણની સત્તામાંથી બહાર આવતી નથી; (ii) કાયદાકીય જોગવાઈની તરફેણમાં બંધારણીયતાનું અનુમાન હોય છે, જેને વચગાળાના આદેશ દ્ધારા રદ/સુધારી/ફેરફાર કરી શકાય નહીં; (iii) ચોક્કસ પડકાર વિના કાયદાકીય જોગવાઈને રદ કરી શકાય નહીં; અને (iv) કલમ ૬–એ હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાના અયોગ્ય ઉપયોગને સુધારવા માટે અદાલત પાસે ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા છે. ઉપરોક્ત બાબતને વિગતવાર સમજાવતા, વિદ્ધાન અટોર્ની જનરલ રજૂઆત કરે છે કે જ્યારે નિરીક્ષણની સત્તા તપાસના તબક્કા દરમિયાન કાર્ય કરે છે, ત્યારે મંજૂરી આપવાની સત્તા તપાસ પહેલાના

તબક્કે અમલમાં આવે છે. તેથી, આ બંને સત્તાઓ અલગ–અલગ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરે છે અને એકબીજીમાંથી બહાર આવે છે તેમ કહી શકાય નહીં. સીવીસી અધિનિયમની કલમ ૮(૧), જે પીસી અધિનિયમ હેઠળના કેસોની તપાસના નિરીક્ષણની સત્તા આપે છે તે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬–એ સાથે સંઘર્ષમાં નથી, જે પીસી અધિનિયમ હેઠળ સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના અધિકારીઓ માટે કોઈપણ તપાસ કે પૂછપરછ શરૂ કરવા માટે સરકારની પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત રાખે છે. આ જોગવાઈઓ બે અલગ અલગ તબક્કામાં કાર્ય કરે છે.

૨૨. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ જણાવે છે કે કેન્દ્ર સરકાર એ સ્થિતિ સ્વીકારે છે કે સી.બી.આઇ.ની તપાસ કોઈપણ બાહ્ય પ્રભાવ વિના બિન–પક્ષપાતી રીતે થવી જોઈએ પરંતુ કલમ ૬–એ હેઠળની સત્તાનો અયોગ્ય રીતે ઉપયોગ થઈ શકે છે તેવા અનુમાન પર કાયદાકીય જોગવાઈને રદ કરી શકાય નહીં. જો એવું કોઈ ઉદાહરણ હોય કે જ્યાં કલમ ૬–એ હેઠળની સત્તાનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય અથવા જેની સામે કેસ ચલાવવો જોઈએ તેવા આરોપીને બચાવવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય, તો આ અદાલત પાસે તેને સુધારવા માટે ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા હંમેશાં છે.

૨૩. બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં, વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ રજૂઆત કરે છે કે કલમ ૬–એ એ અનુચ્છેદ ૨૧ ના હેતુઓ માટે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાના સ્વરૂપમાં છે અને જ્યાં આરોપી માટે ફોજદારી કાયદામાં પરિણામો આવતા હોય, ત્યાં અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓના

ઉપયોગમાં પણ તેને નકારવા માટે સ્વતંત્ર નથી. તેમના મતે, કલમ ૬–એ હેઠળ મંજૂરીની જરૂરિયાતનું કડક રીતે વ્યાખ્યાન કરવાનું છે અને કોઈપણ સંજોગોમાં તેને જતી કરી શકાય નહીં. અદાલત તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે અથવા નિર્દેશ આપે છે તે કાયદા હેઠળ ઉપલબ્ધ રક્ષણના આધારને અસર કરતું નથી અને સી.બી.આઇ.ને કલમ ૬–એ ના કાયદાકીય આદેશ વિના પૂછપરછ કે તપાસ આગળ વધારવા માટે કહી શકાય નહીં.

૨૪. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ, આ રીતે, રજૂઆત કરે છે કે કલમ ૬–એ કે જેનો ચોક્કસ ઉદ્દેશ્ય છે તેને એવા કિસ્સાઓમાં પણ કાર્ય કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ જ્યાં પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓની તપાસની અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી હોય.

૨૫. સી.બી.આઇ. વતી અદાલતને સહાય કરનાર વિદ્વાન વરિષ્ઠ કાઉન્સિલ શ્રી અમરેન્દ્ર શરણ તે જ ભારપૂર્વક તે પ્રશ્નનો જવાબ 'ના' માં આપે છે. તેઓ જણાવે છે કે પ્રામાણિક નિર્ણયો લેવા માટે દ્વેષપૂર્ણ અને ત્રાસદાયક પૂછપરછ/તપાસના ભય અને અપમાનથી તથા હેરાનગતિની સંભાવનાથી નિર્ણય લેવાના સ્તરે અધિકારીઓને રક્ષણ આપવા માટે કલમ ૬–એ ઘડવા પાછળનો જે ઉદ્દેશ્ય છે તે જ્યારે બંધારણીય અદાલત દ્વારા કેસની દેખરેખ રાખવામાં આવે ત્યારે સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. બંધારણીય અદાલતો એ લોકોના વિશ્વાસનું સ્થાન છે તેમજ વ્યક્તિના અધિકારોની રક્ષક છે અને તેથી, બંધારણીય અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય તેવા કિસ્સાઓમાં કલમ ૬–એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી નથી.

૨૬. સી.બી.આઈ. માટેના વિદ્વાન વરિષ્ઠ કાઉન્સિલ રજૂઆત કરે છે કે આ અદાલતે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬ અને પીસી અધિનિયમની કલમ ૧૯ ના સંદર્ભમાં સતત ધારણા રાખી છે કે જ્યારે અદાલતના નિર્દેશ અનુસાર કરવામાં આવે અથવા જ્યાં અદાલત દ્વારા કેસોની દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય ત્યારે કેસ ચલાવવા માટે મંજૂરીની જરૂરિયાત ફરજિયાત ન હતી. તે જ તર્ક પર, તેઓ રજૂઆત કરે છે કે એવું સુરક્ષિત રીતે નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે જ્યાં બંધારણીય અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય તેવા કિસ્સાઓમાં ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬–એ હેઠળની મંજૂરી જરૂરી નથી. તેઓ દલીલ કરે છે કે કલમ ૬–એ હેઠળ મંજૂરીની જરૂરિયાત, જો અદાલતની દેખરેખ હેઠળના કેસોમાં પણ જરૂરી ગણવામાં આવે, તો તે બંધારણીય અદાલત દ્વારા દેખરેખની સત્તાને માત્ર સંયુક્ત સચિવના હોદ્દાથી નીચેના અધિકારીઓ સુધી જ મર્યાદિત કરવા સમાન બનશે જેનો અર્થ એ થાય કે કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ પરવાનગી વિના સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના અધિકારીઓ સામેલ હોય તેવા ગુનાની તપાસ પર દેખરેખ રાખવાની બંધારણીય અદાલત પાસે કોઈ સત્તા નથી. આવું વ્યાખ્યાન વિશાળ જનહિતમાં તપાસની દેખરેખ રાખવા માટે બંધારણીય અદાલતની સત્તા (તેમજ બંધારણીય ફરજ) ની સીધી વિપરીત હશે.

૨૭. વિદ્વાન વરિષ્ઠ કાઉન્સિલ શ્રી અમરેન્દ્ર શરણે દલીલ કરી છે કે કલમ ૬–એ નું સીમિત વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ જેથી તેનો અર્થ એ થાય કે જ્યાં બંધારણીય અદાલત દ્વારા તપાસની દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય તેવા કિસ્સાઓમાં પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી નથી.

૨૮. કોમન કોઝ માટેના વિદ્વાન કાઉન્સિલ શ્રી પ્રશાંત ભૂષણ, અરજદારોમાંના એક શ્રી મનોહર લાલ શર્મા જેઓ પોતે હાજર રહે છે, અને મધ્યસ્થી માટેના વિદ્વાન કાઉન્સિલ શ્રી ગોપાલ શંકરનારાયણનની દલીલો શ્રી અમરેન્દ્ર શરણની દલીલોને અનુરૂપ છે. તેઓ રજૂઆત કરે છે કે અદાલતની દેખરેખ હેઠળના કેસોમાં કલમ ૬–એ તપાસ માટે અવરોધ બની શકે નહીં. તેમના મતે, જો કલમ ૬ એ અદાલત પર નિયંત્રણ નથી પરંતુ માત્ર કેન્દ્ર સરકાર પર છે જેમ કે આ અદાલતે કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ૮ માં ઠરાવ્યું છે, તો તે સિદ્ધાંત કલમ ૬–એ ને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે. તેઓએ રજી કેસમાં આ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોનો સંદર્ભ આપ્યો અને, ખાસ કરીને, શાહિદ બાલવા૯ માં ૦૩.૦૯.૨૦૧૩ ના આદેશનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો.

૨૯. ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં ગુનાની તપાસ એ પોલીસનું ક્ષેત્ર છે. પોલીસ અધિકારી દ્વારા કોગ્નિઝેબલ (પહોંચ યોગ્ય) ગુનાઓની તપાસ કરવાની સત્તા સામાન્ય રીતે કોઈ પણ બંધનથી બાધ્ય હોતી નથી. જો કે, આવી સત્તા કાયદાકીય જોગવાઈઓને સંગત અને કાયદેસરના હેતુ માટે વાપરવાની હોય છે. અદાલતો સામાન્ય રીતે પોલીસ દ્વારા કરાતી તપાસની બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કરતી નથી, ખાસ કરીને જ્યારે તથ્યો અને સંજોગો એવું ન દર્શાવતા હોય કે તપાસ કરનાર અધિકારી શુદ્ધ બુદ્ધિથી (બોના ફાઇડ) કામ કરી રહ્યા નથી. ખૂબ જ અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં, જો કે, જ્યાં અદાલતને જણાય કે પોલીસ અધિકારીએ કાયદાકીય જોગવાઈઓનો ભંગ કરીને પોતાની તપાસ સત્તાનો

ઉપયોગ કર્યો છે જેનાથી ગેરકાયદેસર અને અયોગ્ય ઉપયોગ દ્વારા નાગરિકની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને/અથવા મિલકત જોખમમાં મુકાઈ છે અથવા પોલીસ અધિકારી દ્વારા તપાસ સત્તા અને પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ થયો છે અથવા પોલીસ દ્વારા થતી તપાસ શુદ્ધ બુદ્ધિથી થયેલી માલૂમ પડતી નથી અથવા તપાસ દ્વેષભાવથી દૂષિત છે, તો અદાલત નાગરિકોના વ્યક્તિગત અને/અથવા મિલકતના અધિકારોનું રક્ષણ કરવા હસ્તક્ષેપ કરી શકે છે.

૩૦. લોર્ડ ડેનિંગ૧૦ એ પોલીસની ભૂમિકાનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે:

> "આપણી સ્વતંત્રતાઓનું રક્ષણ કરવામાં, પોલીસ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેના સંરક્ષણ માટે સમાજને એક સુસંચાલિત, સારી રીતે તાલીમ પામેલી અને શિસ્તબદ્ધ દળ કે પોલીસની જરૂર હોય છે જેના પર તે વિશ્વાસ કરી શકે, અને તે ગુનો બને તે પહેલાં તેને અટકાવવા માટે, અથવા જો તે બને, તો તેને શોધી કાઢવા અને આરોપીને ન્યાયના કટેડામાં લાવવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં હોય.
>
> પોલીસે, અલબત્ત, યોગ્ય રીતે વર્તવું જોઈએ. તેઓએ યોગ્ય વર્તનના નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ. તેઓએ ધમકીઓ અથવા વચનો દ્વારા કબૂલાત કરાવવી જોઈએ નહીં. તેઓએ સત્તા વિના કોઈ માણસના ઘરની તલાશી લેવી જોઈએ નહીં. તેઓએ પ્રસંગ પ્રમાણે જરૂરી હોય તેના કરતાં વધુ બળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહીં.........."

૩૧. પોલીસની જવાબદારીઓમાંની એક નાગરિકોના જીવન, સ્વતંત્રતા અને મિલકતનું રક્ષણ કરવાની છે. ગુનાઓની તપાસ એ પોલીસે કરવાની મહત્વની ફરજોમાંની એક છે. તપાસનો હેતુ આખરે સત્યની શોધ કરવાનો અને અપરાધીને કાયદાના શિકંજામાં લાવવાનો છે.

૩૨. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા (સંક્ષિપ્તમાં "સંહિતા") ની કલમ ૨(એચ) પોલીસ અધિકારી દ્વારા અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સિવાયની કોઈપણ વ્યક્તિ કે જે આ બાબતે મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સત્તાધિકૃત હોય તેના દ્વારા પુરાવા એકત્રિત કરવા માટે સંહિતા હેઠળની તમામ કાર્યવાહીઓને આવરી લેવા માટે તપાસને વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

૩૩. એચ.એન. ઋષભુદ૧૧ માં, આ અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું કે તપાસમાં સામાન્ય રીતે નીચેના પગલાંઓનો સમાવેશ થાય છે:

૧. ઘટનાસ્થળે જવું;

૨. કેસના તથ્યો અને સંજોગોની ખાતરી કરવી;

૩. શંકાસ્પદ અપરાધીની શોધ અને ધરપકડ; ૪. ગુનો કરવા સંબંધિત પુરાવા એકત્રિત કરવા જેમાં નીચેનાની પૂછપરછનો સમાવેશ થઈ શકે છે:

(ક) વિવિધ વ્યક્તિઓ (આરોપી સહિત) અને જો અધિકારી યોગ્ય માને તો નિવેદનને લેખિતમાં લેવું;

(ખ) સ્થળોની તલાશી અને વસ્તુઓની જપ્તી, જે તપાસ માટે જરૂરી માનવામાં આવે અને ટ્રાયલ વખતે રજૂ કરવાની હોય;

૫. એકત્રિત કરવામાં આવેલા મટીરીયલ પર, આરોપીને ટ્રાયલ માટે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવાનો કેસ બને છે કે કેમ તે અંગે અભિપ્રાય બાંધવો, જો એમ હોય તો, સીઆર.પી.સી. ની કલમ ૧૭૩ હેઠળ જરૂરી ચાર્જશીટ દાખલ કરવા માટે તે અંગેના જરૂરી પગલાં લેવા.

૩૪. એકવાર ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૩ હેઠળ અધિસૂચનાના આધારે ગુનાની તપાસ કરવા માટે સી.બી.આઇ.ને હકૂમત આપવામાં આવે અથવા સી.બી.આઇ. બંધારણીય અદાલતના નિર્દેશ પર રાજ્ય પોલીસની હકૂમતમાં હોય તેવા ગુનાના સંદર્ભમાં તપાસ હાથ ધરે, તો સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસની સત્તાનો ઉપયોગ સંહિતા દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે અને સી.બી.આઇ. (ક્રાઈમ) મેન્યુઅલમાં માર્ગદર્શિકા આપવામાં આવે છે. મેન્યુઅલનો પરિચ્છેદ ૯.૧ કહે છે કે જ્યારે કોઈ ફરિયાદ મળે અથવા માહિતી ઉપલબ્ધ થાય જે ચકાસણી પછી, મેન્યુઅલમાં દર્શાવ્યા મુજબ, જાહેર સેવકના ભાગે ગંભીર ગેરવર્તણૂક સૂચવી શકે છે પરંતુ સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ નિયમિત કેસ નોંધાવવાને વ્યાજબી ઠેરવવા માટે પૂરતી નથી, તો સક્ષમ સત્તાધિકારીની મંજૂરી મેળવ્યા પછી પ્રાથમિક પૂછપરછ (PE) નોંધવામાં આવી શકે છે. તે એવું પણ કહે છે કે જ્યાં વડી અદાલતો અને સર્વોચ્ચ અદાલત સી.બી.આઇ.ને પૂછપરછ અને અહેવાલ રજૂ કરવાનું સોંપે છે, ત્યાં હેડ ઓફિસમાંથી આદેશો મેળવ્યા પછી પીઈ નોંધવામાં આવી શકે છે. જ્યારે ફરિયાદ અને સ્ત્રોત માહિતી પ્રથમ દર્શનીય કોગ્નિઝેબલ ગુનો થયાનું પ્રગટ કરે છે, ત્યારે કાયદા દ્વારા નિર્દેશિત કર્યા મુજબ નિયમિત કેસ નોંધવામાં આવે છે. પ્રથમ દર્શનીય રીતે કોગ્નિઝેબલ ગુનો થયો છે તે દર્શાવવા માટે પૂરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ થતાં જ પીઈ ને આરસીમાં રૂપાંતરિત કરી શકાય છે. જ્યારે ઉપલબ્ધ માહિતી કોગ્નિઝેબલ ગુનો સૂચવવા માટે પૂરતી હોય અથવા તેની ગુપ્ત ચકાસણી સમાન નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય, ત્યારે પીઈ ને બદલે નિયમિત કેસ નોંધવો જ જોઈએ.

૩૫. મેન્યુઅલનો પરિચ્છેદ ૯.૧૦ જણાવે છે કે લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપોને લગતી પીઈ રેકોર્ડ્સની ચકાસણી અને ન્યૂનતમ વ્યક્તિઓની પૂછપરછ સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ જે એ નક્કી કરવા માટે જરૂરી હોઈ શકે કે પૂછપરછ કરવામાં આવી રહી છે તે આક્ષેપોમાં કોઈ સત્યતા છે કે કેમ અને કેસને આગળ વધારવા જેવો છે કે નહીં.

૩૬. મેન્યુઅલનો પરિચ્છેદ ૧૦.૧ રજીસ્ટ્રેશન અને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (એફ.આઇ.આર.) સાથે સંબંધિત છે. તે સંબંધિત છે ત્યાં સુધી, તે નીચે મુજબ વંચાય છે:

> "૧૦.૧ ફરિયાદ મળવા પર અથવા માહિતીની ચકાસણી કર્યા પછી અથવા સી.બી.આઇ. દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રાથમિક પૂછપરછ પૂરી થવા પર જો એવું પ્રગટ થાય કે પ્રથમ દર્શનીય રીતે કોગ્નિઝેબલ ગુનો આચરવામાં આવ્યો છે અને મામલો સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઈન્વેસ્ટિગેશન દ્વારા તપાસ કરવા યોગ્ય છે, તો ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવો જોઈએ અને તપાસ હાથ ધરવી જોઈએ. એફ.આઇ.આર. નોંધવા પર વિચાર કરતી વખતે, એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે ઓછામાં ઓછા મુખ્ય ગુનાઓ દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટની કલમ ૩ હેઠળ અધિસૂચિત થયેલા હોવા જોઈએ. બંધારણીય અદાલતોના નિર્દેશ પર પણ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવાનું થઈ શકે છે, જે કિસ્સામાં ડીએસપીઈ દ્વારા તપાસ માટે ગુનો અધિસૂચિત થવો જરૂરી નથી. સ્થાનિક પોલીસ અથવા કાયદાનું અમલીકરણ કરાવતા કોઈ સત્તામંડળ પાસે તપાસ હેઠળની એફ.આઇ.આર. પણ સંબંધિત રાજ્ય સરકાર અથવા કેન્દ્ર સરકારની વિનંતી પર અથવા બંધારણીય અદાલતના નિર્દેશ પર આગળની તપાસ માટે હાથમાં લઈ શકાય છે. ...."

૩૭. મેન્યુઅલનો પરિચ્છેદ ૧૦.૬, અન્ય બાબતોની સાથે, જોગવાઈ કરે છે કે જો સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના અધિકારી સામે પીસી અધિનિયમ હેઠળ કેસ નોંધવાનો હોય, તો પીસી અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળના કેસ સિવાય જ્યાં રજીસ્ટ્રેશન પછી આરોપીની તાત્કાલિક ધરપકડ કરવામાં આવે છે તે સિવાય, ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬–એ હેઠળ જરૂરી મુજબ પૂછપરછ/તપાસ પહેલાં સરકારની પૂર્વ પરવાનગી લેવી જોઈએ.

૩૮. ગુનાની યોગ્ય તપાસ એ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની આવશ્યક બાબતોમાંની એક છે અને કાયદાના શાસનનું એક અભિન્ન પાસું છે. સંહિતા હેઠળ પોલીસ દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસ નિષ્પક્ષ, અપાતપાતી અને બાહ્ય પ્રભાવોથી મુક્ત હોવી જોઈએ. જ્યાં ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ હેઠળ સી.બી.આઇ. દ્વારા ગુનાની તપાસ કરવામાં આવતી હોય, ત્યાં આ જ સિદ્ધાંતો લાગુ પડે છે અને તપાસ સંસ્થા તરીકે સી.બી.આઇ. પાસેથી સક્ષમતા, ત્વરા, નિષ્પક્ષતા સાથે અને બાહ્ય પ્રભાવોથી પ્રભાવિત કે બાધિત થયા વિના પોતાની જવાબદારી નિભાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

૩૯. ખાનગી લાભ માટે જાહેર પદનો દુરુપયોગ વ્યાપ અને પ્રમાણમાં વધ્યો છે અને તેણે દેશને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. ભ્રષ્ટાચાર આવક ઘટાડે છે; તે આર્થિક પ્રવૃત્તિને ધીમી કરે છે અને આર્થિક વૃદ્ધિને રોકે છે. ભ્રષ્ટાચારના કારણે દેશને જે સૌથી મોટું નુકસાન થઈ શકે છે તે લોકશાહીમાં વિશ્વાસ ગુમાવવો અને કાયદાના શાસનનું નબળું પડવું છે.

૪૦. તાજેતરના સમયમાં, સત્તાના ગલિયારા ભ્રષ્ટાચાર કે સગાંવાદથી દૂષિત ન રહે અને સંસાધનો તથા ભંડોળનો તેમના ઈચ્છિત હેતુઓ માટે મહત્તમ ઉપયોગ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાની જરૂરિયાત અંગે ચિંતા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે૧૨.

૪૧. ઈ.સ. પૂર્વે ૩૫૦ માં, એરિસ્ટોટલે "પોલિટિક્સ" માં સૂચવ્યું હતું કે તિજોરીને છેતરપિંડીથી બચાવવા માટે, તમામ નાણાં સમગ્ર શહેરની સામે ખુલ્લેઆમ જારી કરવા દો, અને હિસાબોની નકલો વિવિધ વોર્ડમાં જમા કરાવવા દો. એરિસ્ટોટલે સદીઓ પહેલા જે કહ્યું હતું તે આજે વ્યવહારુ ન હોઈ શકે પરંતુ લોકશાહીના સફળ કામકાજ માટે તે આવશ્યક છે કે જાહેર આવકની છેતરપિંડી ન થાય અને જાહેર સેવકો લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારમાં ન પડે અને જો તેઓ પડે, તો ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપોની નિષ્પક્ષ, યોગ્ય અને ત્વરિત પૂછપરછ કરવામાં આવે અને જેઓ દોષિત છે તેઓને કાયદાના શિકંજામાં લાવવામાં આવે.

૪૨. આ બાબતોના જૂથમાં, એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે સંબંધિત સમયગાળા માટે કોલસા બ્લોક્સ વેપારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને વચેટિયાઓની મિલીભગતથી અજાણ્યા જાહેર સેવકો દ્વારા બાહ્ય બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને ફાળવવામાં આવ્યા છે. કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણી પક્ષપાત, સગાંવાદ અને પસંદગીથી પીડાતી હોવાનો આક્ષેપ છે. કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ (CAG) એ કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણી અને કોલસા ઉત્પાદનમાં વધારા અંગેના તેના પરફોર્મન્સ ઓડિટમાં ફાળવણીમાં ક્ષતિઓ અને ખામીઓ દર્શાવતા ઓપન–કાસ્ટ માઇન્સ/મિશ્રિત માઇન્સના ઓપન–કાસ્ટ અનામત માટે ૩૧.૦૩.૨૦૧૧ ની સ્થિતિએ લગભગ રૂ. ૧.૮૬ લાખ કરોડના જાહેર તિજોરીને

નુકસાનનો અંદાજ મૂક્યો છે. સીએજી અહેવાલનો અમારો સંદર્ભ, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે, તેનો અર્થ એ નથી કે અમે તેની ચોકસાઈ અથવા અન્ય બાબતો વિશે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે. ગમે તે હોય, વસ્તુલક્ષીતા અને પારદર્શકતાના અભાવના ગંભીર આક્ષેપોને ધ્યાનમાં રાખીને અને કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણીમાં અજાણ્યા જાહેર સેવકો સામે ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપોની પૂછપરછ/તપાસ કરવા માટે સી.બી.આઇ. દ્વારા PEs નોંધાઈ ચૂકી હોવાથી, આ અદાલતે વિશાળ જનહિતમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી પૂછપરછો/તપાસો પર દેખરેખ રાખવાનો નિર્ણય કર્યો.

૪૩. અદાલત દ્વારા તપાસ/પૂછપરછની દેખરેખનો હેતુ તપાસની પદ્ધતિ કે રીતને નિર્દેશિત કે માર્ગદર્શિત કર્યા વિના યોગ્ય પ્રગતિ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. આખો વિચાર એ છે કે કથિત ગુનાની નિષ્પક્ષ પૂછપરછ/તપાસમાં જનતાનો વિશ્વાસ જાળવી રાખવો; તે વ્યક્તિના હોદ્દા અને સ્થિતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના દરેક આરોપની પૂછપરછ/તપાસ વાજબી ધોરણે થાય અને પૂછપરછ/તપાસને તાર્કિક નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચાડવામાં આવે – કાયદા અનુસાર.

૪૪. અદાલત દ્વારા દેખરેખનો ઉદ્દેશ્ય મુખ્ય તપાસ સંસ્થા તરીકે સી.બી.આઇ. દ્વારા કરવામાં આવતી પૂછપરછ/તપાસને વિશ્વસનીયતા પ્રદાન કરવાનો છે અને તેમાં પક્ષપાત, નિષ્પક્ષતાનો અભાવ અને વસ્તુલક્ષીતાના અભાવની કોઈપણ છાપને દૂર કરવાનો છે.

૪૫. જો કે, અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળની તપાસ/પૂછપરછનો અર્થ એ નથી કે અદાલત આવી તપાસ/પૂછપરછનું નિરીક્ષણ (સુપરવિઝન) કરે છે. નિરીક્ષણ કરવાનો અર્થ કાર્યના અમલીકરણનું અવલોકન કરવું અને નિર્દેશ આપવો થાય છે જ્યારે દેખરેખ રાખવાનો અર્થ ફક્ત નજર રાખવો થાય છે. આવી 'અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત' અથવા 'અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળના' કેસોમાં અદાલતની ચિંતા અને રસ એ છે કે તપાસમાં કોઈ બિનજરૂરી વિલંબ ન થાય, અને તપાસ કોઈપણ બાહ્ય હસ્તક્ષેપ વિના મુક્ત અને નિષ્પક્ષ રીતે હાથ ધરવામાં આવે. આવી પ્રક્રિયામાં, કેસના તથ્યો અને સંજોગોથી પરિચિત લોકોને પણ સુરક્ષાની લાગણી થશે અને વરિષ્ઠ અદાલતો આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી રહી હોવાથી તેઓ તપાસમાં સહકાર આપશે. અમે જાણીએ છીએ કે કેટલાક કિસ્સાઓમાં, 'અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળની' અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ 'અદાલત દ્વારા નિરીક્ષણ હેઠળની તપાસ' સાથે અરસપરસ કરવામાં આવ્યો છે. એકવાર અદાલત તપાસનું નિરીક્ષણ કરે છે, પછી ટ્રાયલમાં ભાગ્યે જ કંઈ બચે છે. સંહિતા હેઠળ, તપાસ કરનાર અધિકારીએ માત્ર એક અભિપ્રાય બાંધવાનો હોય છે અને તપાસ કરનાર અધિકારી દ્વારા બાંધવામાં આવેલા અભિપ્રાયના આધારે આખરે કેસ ચલાવવો અને કોઈ ગુનો બન્યો છે કે કેમ તે જોવું અદાલત માટે છે. જો કોઈ વરિષ્ઠ અદાલત તપાસનું નિરીક્ષણ કરે અને આ રીતે સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ અહેવાલના સ્વરૂપમાં આવા અભિપ્રાયના ઘડતરમાં સુવિધા આપે, તો ટ્રાયલ કોર્ટ માટે આવા અભિપ્રાયથી પ્રભાવિત કે બાધ્ય ન થવું અશક્ય નહીં તો મુશ્કેલ બનશે. ત્યારે ટ્રાયલ એક પ્રહસન બની જાય છે. તેથી, કોઈપણ અદાલત

દ્વારા તપાસનું નિરીક્ષણ એ પદોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ છે. સંહિતા આવી પ્રક્રિયાની પરિકલ્પના કરતી નથી, અને તે કરી પણ ના શકે. ઉપર નિર્દેશિત દુર્લભ અને ફરજિયાત સંજોગોમાં, વરિષ્ઠ અદાલતો એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે તપાસની દેખરેખ રાખી શકે છે કે તપાસ સંસ્થા કોઈપણ બાહ્ય હસ્તક્ષેપ વિના મુક્ત, નિષ્પક્ષ અને સમયબદ્ધ રીતે તપાસ હાથ ધરે.

૪૬. અદાલતનો એવો અભિપ્રાય છે કે કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણી અંગે સી.બી.આઇ. દ્વારા દરેક આક્ષેપની સી.બી.આઇ. દ્વારા નિષ્પક્ષ, યોગ્ય અને પૂર્ણ તપાસ પૂછપરછ/તપાસના સંચાલનમાં જનતાનો વિશ્વાસ જાળવવામાં મદદ કરશે. આ ઉપરાંત, આના જેવી મોટી વિષયવસ્તુ ધરાવતી બાબતમાં અદાલતની દેખરેખ પૂછપરછ/તપાસના તંત્રને યોગ્ય ગતિએ આગળ વધારવામાં અને કોઈ પણ ભય કે પક્ષપાત વિના અત્યંત ત્વરાથી તેના નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચાડવામાં મદદ કરશે.

૪૭. ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ ના રોજ વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ સમક્ષ મૂકવામાં આવેલા પ્રથમ પ્રશ્નના સંદર્ભમાં, અમારો અભિપ્રાય છે કે સદર પ્રશ્ન કલમ ૬–એ ની બંધારણીયતાના પાસાઓમાંથી એકને પોતાનામાં સમાવી લે છે અને તે આ અદાલતની બંધારણીય બેંચ દ્વારા વિચારણા હેઠળ હોવાથી, અમે નથી માનતા કે તે પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરવો જરૂરી છે. તદનુસાર, આ આદેશ બીજા પ્રશ્ન સુધી જ મર્યાદિત છે, એટલે કે, અદાલતની દેખરેખ હેઠળની અથવા અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત તપાસના સંદર્ભમાં કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી જરૂરી છે કે કેમ.

૪૮. એમાં કોઈ શંકા નથી કે કલમ ૬–એ ઘડવા પાછળનો ઉદ્દેશ્ય કેન્દ્ર સરકારમાં નિર્ણય લેવાના સ્તરે અમુક અધિકારીઓને (સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપર) દ્વેષપૂર્ણ અને ત્રાસદાયક પૂછપરછો/તપાસના ભય અને અપમાનથી રક્ષણ આપવાનો છે અને આ જોગવાઈનો ઉદ્દેશ્ય એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે નિર્ણય લેવાના હોદ્દા પર હોય તેવા લોકો તુચ્છ ફરિયાદોનો ભોગ ન બને અને તુચ્છ ફરિયાદો માટે સ્ક્રીનિંગ મિકેનિઝમ ઉપલબ્ધ કરાવવાનો છે પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે: શું કલમ ૬–એ માં રહેલી આ અંકુશિત જોગવાઈ નિરર્થક બની જાય છે અથવા તેનો ઉદ્દેશ્ય અન્યથા પ્રાપ્ત થતો નથી જ્યારે પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની તપાસ બંધારણીય અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવે છે? અમે એવું નથી માનતા. બંધારણીય અદાલતો ન્યાયના પ્રહરી છે અને નાગરિકોના અધિકારોનું યોગ્ય રક્ષણ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેમને ન્યાયિક સમીક્ષાની અસાધારણ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે.

૪૯. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨(૧) હેઠળની સત્તા જે જોગવાઈ કરે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલત તેની હકૂમતનો ઉપયોગ કરતી વખતે કોઈ પણ "કારણ" અથવા "બાબત" માં સંપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે જરૂરી હોય તેવો હુકમનામું પસાર કરી શકે છે અથવા આદેશ આપી શકે છે તેને મોટી સંખ્યામાં કેસોમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. તે સત્ય સાબિત થયું છે કે આવી સત્તા સ્વરૂપમાં પૂર્ણ (પ્લેનરી) છે. આ અદાલતને અનુચ્છેદ ૧૪૨(૧) હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓ અંગે પ્રેમચંદ ગર્ગ૧૪ અને એ.આર. અંતુલે૧૫ માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી કાનૂની સ્થિતિને દિલ્હી જ્યુડિશિયલ સર્વિસ એસોસિએશન૧૬ માં

સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. દિલ્હી જ્યુડિશિયલ સર્વિસ એસોસિએશન૧૬ માં ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે "સંપૂર્ણ ન્યાય" કરવા માટે અનુચ્છેદ ૧૪૨(૧) હેઠળની સત્તા તદ્દન અલગ સ્તરની અને અલગ ગુણવત્તાની છે. સામાન્ય કાયદાઓમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ મનાઈ કે નિયંત્રણ આ અદાલતની બંધારણીય સત્તા પર મર્યાદા તરીકે કામ કરી શકતું નથી. એકવાર આ અદાલત તેની સમક્ષના કોઈ કારણ કે બાબતને ધ્યાનમાં લે છે, તો તેની પાસે બાબતમાં "સંપૂર્ણ ન્યાય" કરવા માટે કોઈપણ આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરવાની સત્તા છે. આ કાનૂની સ્થિતિને આ અદાલતના અન્ય નિર્ણયો પોસુ૧૭, ગંગા બિશન૧૮ અને નવનીત આર. કમાની૧૯ માંથી સમર્થન મળે છે.

૫૦. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ આ અદાલતની સત્તા અંગે યુનિયન કાર્બાઇડ૨૦ માં બંધારણીય બેંચનો બહુમતી મત દિલ્હી જ્યુડિશિયલ સર્વિસ એસોસિએશન૧૬ માં આ અદાલત દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણ સમાન છે. યુનિયન કાર્બાઇડ૨૦ ના અહેવાલના પરિચ્છેદ ૮૩૨૧ માં બહુમતી મતે પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે સામાન્ય કાયદાઓમાં સમાવિષ્ટ મનાઈઓ કે મર્યાદાઓ કે જોગવાઈઓ, આપોઆપ (ઈપ્સો ફેક્ટો), અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની બંધારણીય સત્તાઓ પર મર્યાદા કે નિષેધ તરીકે કામ કરી શકતી નથી. કાયદાઓમાં આવી મનાઈઓ કે મર્યાદાઓ કોઈ ચોક્કસ કાયદાની યોજનાને મૂર્તિમંત કરી શકે છે અને તેને દર્શાવી શકે છે, જે સત્તામંડળ અથવા અદાલત જેના પર અમુક યોગ્ય રીતે મર્યાદિત સત્તાઓ આપવાનું વિચારાયેલું છે તેનું

સ્વરૂપ અને હોદ્દો ધ્યાનમાં લે છે. અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓ કોઈપણ કાયદાકીય મનાઈઓને આધીન નથી.

૫૧. સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન૨૨ માં, આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે,

> "જો કે, એ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે અનુચ્છેદ ૧૪૨ દ્વારા અદાલતને આપવામાં આવેલી સત્તાઓ ઉપચારાત્મક સ્વરૂપની હોવાથી તેને એવી સત્તાઓ તરીકે ગણી શકાય નહીં જે અદાલતને તેની સમક્ષ પડતર કારણ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે પક્ષકારના સુનિશ્ચિત અધિકારોની અવગણના કરવાની સત્તા આપે છે. આ સત્તાનો ઉપયોગ અદાલતના વિચારણા હેઠળના કેસ કે કારણને લાગુ પડતા કાયદાના સ્થાને "બીજો કાયદો લાવવા" માટે થઈ શકે નહીં. અનુચ્છેદ ૧૪૨, તેની વ્યાપકતા હોવા છતાં, કાયદાની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓની અવગણના કરીને કોઈ નવું માળખું ઊભું કરવા માટે વાપરી શકાય નહીં જ્યાં અગાઉ કંઈ નહોતું, અને જેના દ્વારા પરોક્ષ રીતે એવું કંઈક પ્રાપ્ત કરી શકાય નહીં જે સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી.......".

જો કે, અદાલતે આગળ કહ્યું કે બંધારણીય સત્તાઓને કોઈપણ રીતે કાયદાકીય જોગવાઈઓ દ્વારા નિયંત્રિત કરી શકાય નહીં પરંતુ તે જ સમયે આ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવા માટેનો નથી જ્યારે તેમનો ઉપયોગ તે વિષય સાથે સ્પષ્ટપણે વ્યવહાર કરતી કાયદાની જોગવાઈ સાથે સીધા સંઘર્ષમાં આવે.

૫૨. અદાલત માટે યોગ્ય માર્ગ, જેમ કે યુનિયન કાર્બાઇડ૨૦ માં જણાવવામાં આવ્યું છે, અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓના ઉપયોગમાં જાહેર નીતિના કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર આધારિત કોઈપણ કાયદાકીય જોગવાઈમાં સ્પષ્ટ મનાઈઓની નોંધ લેવી અને તે મુજબ તેની સત્તા અને વિવેકબુદ્ધિના ઉપયોગને

નિયંત્રિત કરવાનો છે. જ્યાં અદાલતને જણાય છે કે કાયદાકીય મર્યાદાઓ એટલી મૂળભૂત છે કે તેનાથી કોઈપણ વિચલનનું પરિણામ સીધું જ અનુચ્છેદ ૧૪૨(૧) હેઠળની પૂર્ણ સત્તા જેના માટે છે તે હેતુથી વિપરીત આવી શકે છે, તો ચોક્કસપણે, અદાલત કાયદાકીય મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં રાખીને તેની સત્તાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરશે.

૫૩. સર્વોચ્ચ અદાલતને ન્યાયના યોગ્ય અને અસરકારક વહીવટ માટે ખૂબ જ વ્યાપક સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. અદાલત પાસે વિશાળ જનહિતમાં કોઈપણ અસાધારણ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે અંતર્ગત સત્તા અને હકૂમત છે જે કાયદાના શાસનમાં વિશ્વાસ ઊભો કરે છે અને લોકશાહીને મજબૂત કરે છે. સર્વોચ્ચ અદાલતને, જાગ્રત પ્રહરી તરીકે, એવી સત્તાઓ આપવામાં આવી છે જે સ્થિતિસ્થાપક અને લવચીક છે અને અમુક ક્ષેત્રોમાં આવી સત્તાઓના ઉપયોગમાં કડકતા અયોગ્ય માનવામાં આવે છે.

૫૪. સી.બી.આઇ. દ્વારા ચાલતી પૂછપરછ/તપાસ કે જેની અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી હોય તેમાં જો કોઈ વરિષ્ઠ અધિકારી (સંયુક્ત સચિવ કે તેથી ઉપરના) અથવા કેન્દ્ર સરકારને એવું માનવાને કારણ હોય કે તે અધિકારીને સી.બી.આઇ. દ્વારા બિનજરૂરી રીતે હેરાન કરવામાં આવી શકે છે, તો કેન્દ્ર સરકાર કે વરિષ્ઠ અધિકારી (સંયુક્ત સચિવ કે તેથી ઉપરના) પોતાના અધિકારોના રક્ષણ માટે તપાસની દેખરેખ રાખતી અદાલતમાં હંમેશાં અરજી કરી શકે છે. કલમ ૬-એ દ્વારા આવરી લેવાયેલા અધિકારીઓની શ્રેણી માટે આવો કાનૂની માર્ગ ઉપલબ્ધ હોવાથી, વિદ્વાન અટોર્ની જનરલની આ દલીલમાં અમને

ભાગ્યે જ કોઈ યોગ્યતા જણાય છે કે અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ અને પૂછપરછમાં પણ કલમ ૬–એ હેઠળ મંજૂરીની જરૂરિયાત જતી કરી શકાય નહીં.

૫૫. વિદ્બાન અટોર્ની જનરલની એવી દલીલ કે કલમ ૬–એ એ અનુચ્છેદ ૨૧ ના હેતુઓ માટે કાયદા દ્બારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાના સ્વરૂપમાં છે અને જ્યાં આરોપી માટે ફોજદારી કાયદામાં પરિણામો આવતા હોય, ત્યાં અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓના ઉપયોગમાં પણ તેને નકારવા માટે સ્વતંત્ર નથી, તે મહત્વપૂર્ણ પાસાની અવગણના કરે છે કે સી.બી.આઇ. દ્બારા હાથ ધરવામાં આવતી પૂછપરછ/તપાસ પર અદાલતની દેખરેખ એ જ સી.બી.આઇ.ને તેની પૂછપરછ/તપાસની સત્તાનો દુરુપયોગ કે શોષણ કરવા પર એક ખૂબ જ મજબૂત અંકુશ છે. ફિલ્ટરેશન મિકેનિઝમ જે કલમ ૬–એ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પ્રદાન કરે છે કે નિર્ણય લેવાના સ્તરે વરિષ્ઠ અધિકારીઓ તુચ્છ પૂછપરછને આધીન ન બને તે પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે બંધારણીય અદાલત જે સી.બી.આઇ. દ્બારા પૂછપરછ/તપાસની દેખરેખ રાખે છે તે વ્યક્તિના અધિકારોના વાલી અને રક્ષક તરીકે કાર્ય કરે છે અને, જો જરૂરી હોય તો, કેન્દ્ર સરકારના વરિષ્ઠ અધિકારીઓ સામે સી.બી.આઇ. દ્બારા કોઈપણ અયોગ્ય કૃત્યને પોતાની સમક્ષ લાવવામાં આવે ત્યારે અટકાવી શકે છે.

૫૬. જ્યારે અદાલત તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે, ત્યારે તપાસ સંસ્થા અદાલતને તપાસની પ્રગતિ વિશે જાણ કરતી હોવાથી તે પ્રક્રિયામાં પહેલેથી જ વિચલન થયેલું હોય છે. એકવાર બંધારણીય અદાલત જ્યારે વિશાળ જનહિતને ધ્યાનમાં રાખીને માત્ર અસાધારણ સંજોગોમાં અને અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિમાં

પૂછપરછ/તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે, ત્યારે સી.બી.આઇ. દ્વારા જાહેર સેવકો સામેના પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની પૂછપરછ/તપાસને કોઈ પણ અડચણ કે પ્રભાવ વિના ચાલવા દેવી જોઈએ અને કલમ ૬-એ દ્વારા પરિકલ્પિત પ્રક્રિયાને એવા સ્તરે મૂકી શકાય નહીં કે જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨, ૧૩૬ અને ૧૪૨ હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા બંધારણીય સત્તાના ઉપયોગમાં બાધા પહોંચાડે. આ સંદર્ભમાં અન્ય કોઈ પણ દ્રષ્ટિકોણ સર્વોચ્ચ બંધારણીય અદાલતને આપવામાં આવેલી સત્તા સાથે સીધો અસંગત હશે.

૫૭. કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ૮ ના કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણીય બેંચે ઠરાવ્યું છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ તેની હકૂમતનો ઉપયોગ કરીને હાઈકોર્ટ દ્વારા રાજ્યની સંમતિ વિના રાજ્યના પ્રદેશમાં આચરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા કોગ્નિઝેબલ ગુનાની તપાસ કરવા સી.બી.આઇ.ને નિર્દેશ આપવો એ બંધારણના સંઘીય માળખા પર ત્રાપ મારશે નહીં કે સત્તાના પૃથક્કરણના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરશે નહીં અને કાયદામાં માન્ય રહેશે. આ સંદર્ભમાં, અહેવાલના પરિચ્છેદ ૬૮ ના ખંડ (vi) અને (vii) માં બંધારણીય બેંચ દ્વારા નોંધવામાં આવેલા નિષ્કર્ષનો સંદર્ભ લેવો સંબંધિત છે જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

> "૬૮. (i) થી (v) ......
>
> (vi) જો સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ II ની પ્રવિષ્ટિ ૨ ના સંદર્ભમાં એક તરફ અને સૂચિ I ની પ્રવિષ્ટિ ૨-એ અને પ્રવિષ્ટિ ૮૦ ના સંદર્ભમાં બીજી તરફ, સંબંધિત રાજ્ય દ્વારા સંમતિ આપવાને આધીન અન્ય સંસ્થા દ્વારા તપાસ કરવાની છૂટ હોય, તો એવું કોઈ કારણ નથી કે, અસાધારણ

પરિસ્થિતિમાં, કાયદાની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં યુનિયન જે સત્તા વાપરી શકે તે જ સત્તા વાપરવાથી અદાલતને કેમ વંચિત રાખવામાં આવે. અમારા મતે, બંધારણીય અદાલતો દ્વારા આવી સત્તાનો ઉપયોગ સત્તાના પૃથક્કરણના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરશે નહીં. વાસ્તવમાં, જો આવી પરિસ્થિતિમાં અદાલત રાહત આપવામાં નિષ્ફળ જાય, તો તે તેની બંધારણીય ફરજમાં નિષ્ફળ જશે.

(vii) જ્યારે સ્પેશિયલ પોલીસ એક્ટ પોતે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય દ્વારા સંમતિ આપવાને આધીન, સી.બી.આઇ. તે ગુનાના સંદર્ભમાં તપાસ હાથ ધરી શકે છે જે અન્યથા રાજ્ય પોલીસની હકૂમતમાં હતો, ત્યારે અદાલત પણ ન્યાયિક સમીક્ષાની તેની બંધારણીય સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે અને સી.બી.આઇ.ને રાજ્યની હકૂમતમાં તપાસ હાથ ધરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટની સત્તાને સ્પેશિયલ પોલીસ એક્ટની કલમ ૬ દ્વારા છીનવી શકાય નહિ, ઘટાડી શકાય નહીં કે ઓછી કરી શકાય નહીં. અદાલતોની સત્તાઓ પર અંકુશ તરીકે કામ કરતી કોઈપણ કાયદાકીય જોગવાઈ હોવા છતાં, યુનિયનની સત્તાઓ પર સ્પેશિયલ પોલીસ એક્ટની કલમ ૬ દ્વારા લાદવામાં આવેલા નિયંત્રણને બંધારણીય અદાલતોની સત્તાઓ પરના નિયંત્રણ તરીકે વાંચી શકાય નહીં. તેથી, હાઇકોર્ટ દ્વારા ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તાનો ઉપયોગ, અમારા મતે, સત્તાના પૃથક્કરણના સિદ્ધાંત અથવા સંઘીય માળખાના ભંગ સમાન રહેશે નહીં."

૫૮. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે ઉપરોક્ત ચુકાદાના સંદર્ભમાં રજૂઆત કરી હતી કે કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ૮ ના કેસમાં નક્કી કરવામાં આવેલા કાયદાના સિદ્ધાંતને કલમ ૬–એ હેઠળની પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત સુધી લંબાવી શકાય નહીં. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ૮ ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬ સાથે સંબંધિત હતું જ્યારે વર્તમાન

કેસ કલમ ૬–એ સાથે સંબંધિત છે જે તદ્દન અલગ જોગવાઈ છે. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે દલીલ કરી છે કે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬ ના સંદર્ભમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ હાથ ધરવામાં આવે તે પહેલાં રાજ્ય સરકારની સંમતિની જરૂરિયાત એ બંધારણના સંઘીય માળખામાંથી બહાર આવતી જરૂરિયાત છે, કારણ કે પોલીસ અને કાયદો અને વ્યવસ્થા એ રાજ્યના વિષયો છે. બીજી તરફ, તેઓ દલીલ કરે છે કે કલમ ૬–એ હેઠળ પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત એ વ્યક્તિઓના ચોક્કસ કેડરને આપવામાં આવેલા રક્ષણના સ્વરૂપમાં છે, જે વહીવટની જરૂરિયાત દ્વારા જરૂરી બન્યું છે. તેથી, બે જોગવાઈઓ વચ્ચે કોઈ સામ્યતા દોરી શકાય નહીં અને એક જોગવાઈના સંદર્ભમાં નક્કી કરવામાં આવેલા કાયદાને બીજી જોગવાઈ સુધી લંબાવી શકાય નહીં.

૫૯. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ સાચા છે કે બે જોગવાઈઓ, એટલે કે, કલમ ૬ અને કલમ ૬–એ અલગ જોગવાઈઓ છે અને તેઓ અલગ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરે છે, પરંતુ કલમ ૬ ના સંદર્ભમાં નક્કી કરાયેલા કાયદાના સિદ્ધાંતને, અમારા મતે, અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસમાં કલમ ૬–એ ની લાગુ પડવાની શક્યતા પર વિચાર કરતી વખતે લંબાવી શકાય છે. જો કલમ ૬ તે જોગવાઈના સંદર્ભમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ હાથ ધરવામાં આવે તે પહેલાં રાજ્ય સરકારની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી બનાવે છે અને આ અદાલતની બંધારણીય બેંચ દ્વારા નક્કી કરાયેલ કાયદાનો સિદ્ધાંત એ છે કે બંધારણીય અદાલતો સી.બી.આઇ. દ્વારા કેસની તપાસનો નિર્દેશ આપવા માટે સક્ષમ છે અને આવા કિસ્સાઓમાં ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬ હેઠળ રાજ્ય સરકારની કોઈ પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી નથી, તો એવું

ઠરાવવામાં તે સિદ્ધાંત કેમ ન લંબાવવામાં આવે કે જ્યાં પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની પૂછપરછ/તપાસ અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવી રહી હોય તેવા કિસ્સામાં ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬-એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી જરૂરી નથી. આ અદાલતની ફરજ છે કે ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાઓનું વ્યાખ્યાન અને અમલીકરણ એવી રીતે થાય જે ખાનગી લાભ માટે જાહેર પદના દુરુપયોગને ઘટાડવામાં મદદ કરે.

૬૦. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે કે. વીરાસ્વામીજ માં આ અદાલતની બંધારણીય બેંચ દ્વારા પરિચ્છેદ ૨૮ માં કરાયેલા અવલોકનો પર ભારે આધાર રાખ્યો હતો. તેમણે, ખાસ કરીને, ઘાટા અક્ષરોમાં દર્શાવેલા ભાગ પર ભાર મૂકીને નીચેના અવલોકનોનો સંદર્ભ આપ્યો:

> "૨૮. કલમ ૬ મુખ્યત્વે એ જોવા માટે સંબંધિત છે કે નિર્દિષ્ટ ગુનાઓ માટે કેસ ચલાવવાનું કામ સક્ષમ સત્તાધિકારીની મંજૂરી વિના શરૂ થશે નહીં. તેનો અર્થ એ નથી કે આ અધિનિયમ જાહેર સેવક દ્વારા લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારના ગુનાને માફ કરવાનો ઈરાદો ધરાવતો હતો. ન તો તેનો અર્થ જાહેર સેવકને આવા ગુનાઓ માટેના ફોજદારી કેસમાંથી રક્ષણ આપવાનો હતો. તે માત્ર પ્રામાણિક જાહેર સેવકોને તુચ્છ અને ત્રાસદાયક કેસોથી બચાવવા માટે છે. સક્ષમ સત્તાધિકારીએ રેકોર્ડ પરની સામગ્રીની સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ રીતે તપાસ કરવાની હોય છે જેથી તેઓ પોતાનો અભિપ્રાય બાંધી શકે કે આચરવામાં આવેલો કથિત ગુનો તુચ્છ છે કે ત્રાસદાયક છે. જો કથિત ગુનાને સમર્થન આપવા માટે કોઈ સામગ્રી ન હોય અથવા તે તુચ્છ હોય અથવા પ્રામાણિક અધિકારીને હેરાન કરવાના ઈરાદાથી હોય તો સક્ષમ સત્તાધિકારી કેસ ચલાવવાની મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર કરી શકે છે. પરંતુ જો એકત્રિત કરવામાં આવેલી સામગ્રી જાહેર સેવક સામે

આચરવામાં આવેલા કથિત ગુનાને સ્પષ્ટ કરતી હોય તો તે મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર કરી શકે નહીં. વાસ્તવમાં જો એકત્રિત કરવામાં આવેલી સામગ્રી કથિત ગુનાને વિશ્વસનીયતા આપતી હોય તો તે મંજૂરી આપવા માટે બાધ્ય છે. જાહેર સેવક સામે કેસ ચલાવવો કે ન ચલાવવો તે અંગે તપાસ સંસ્થાની વિવેકબુદ્ધિ છીનવી લેવાનું બીજું એક કારણ હોય તેમ લાગે છે. જ્યારે જાહેર સેવક સામે એવા ગુના માટે કેસ ચલાવવામાં આવે છે જે તેની પ્રમાણિકતા અને નિષ્ઠાને પડકારે છે, ત્યારે આવા કિસ્સામાં મુદ્દો માત્ર ફરિયાદી અને અપરાધી વચ્ચેનો નથી હોતો, પરંતુ રાજ્ય પણ તેની સાથે જીવંત રીતે જોડાયેલું હોય છે કારણ કે તે જાહેર સેવકોના મનોબળ અને રાજ્યના વહીવટી હિતને પણ અસર કરે છે. જાહેર સેવક સામે કેસ ચલાવવાની વિવેકબુદ્ધિ કેસ ચલાવતી સંસ્થા પાસેથી છીનવી લેવામાં આવે છે અને તે જાહેર સેવકને દૂર કરવા માટે સક્ષમ સત્તાધિકારીમાં નિહિત કરવામાં આવે છે. જાહેર સેવકને દૂર કરવા માટે સક્ષમ સત્તાધિકારી એકત્રિત કરાયેલી સામગ્રીનું તટસ્થ અને વાજબી રીતે મૂલ્યાંકન કરવા અને જાહેર સેવક સામે કેસ ચલાવવાની મંજૂરી આપવા યોગ્ય છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે કેસ ચલાવતી સંસ્થા કરતાં વધુ સારી સ્થિતિમાં હશે."

૬૧. વિનીત નારાયણ૧ માં, આ અદાલતે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૩૪ અને ૩૫ માં ઉપરોક્ત અવલોકનોને અલગ પાડ્યા છે જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૩૪. આ અદાલતનો બીજો નિર્ણય કે. વીરાસ્વામી માં છે. તે એવો નિર્ણય હતો જેમાં બહુમતીએ ઠરાવ્યું હતું કે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હાઇકોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયાધીશોને પણ લાગુ પડે છે. તે દ્રષ્ટિકોણ લીધા પછી, બહુમતી દ્વારા (ન્યાયમૂર્તિ શેટ્ટી દ્વારા) એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા માટે, તે આવશ્યક હતું કે જ્યાં સુધી ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની સલાહ લેવામાં ન આવે અને તેઓ આવા પગલાં લેવા માટે સંમતિ ન આપે ત્યાં સુધી

હાઈકોર્ટ અથવા સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયાધીશ સામે સીઆરપીસીની કલમ ૧૫૪ હેઠળ કોઈ ફોજદારી કેસ નોંધવામાં આવશે નહીં. વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે દલીલ કરી હતી કે આ નિર્ણય એ પ્રસ્તાવ માટેની એક સત્તા છે કે ઉચ્ચ અધિકારીઓના કિસ્સામાં, વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા વિભાગના વડા પાસેથી પૂર્વ પરવાનગી/મંજૂરીની જરૂરિયાત દ્વેષપૂર્ણ અથવા ત્રાસદાયક કેસ દ્વારા થતી હેરાનગતિથી સંબંધિત અધિકારીને બચાવવા માટે માન્ય અને જરૂરી છે. અમે આ રજૂઆત સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ.

૩૫. હાઈકોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયાધીશોની સ્થિતિ, જેઓ બંધારણીય હોદ્દેદારો છે, તે અલગ છે, અને ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા, તેને કારોબારી સહિતના કોઈપણ બાહ્ય પ્રભાવથી મુક્ત રાખવી, તે કે. વીરાસ્વામી માં નિર્ણયનો આધાર છે. કડક શબ્દોમાં ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશોને લાગુ કરી શકાયો ન હોત અને, તેથી, તે ન્યાયાધીશોને અધિનિયમના દાયરામાં લાવતી વખતે પણ ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવા માટે, આ માર્ગદર્શિકા અદાલત દ્વારા એક નિર્દેશ તરીકે જારી કરવામાં આવી હતી. ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાના પાસાનો સિંગલ ડાયરેક્ટિવ દ્વારા આવરી લેવાયેલા અધિકારીઓને કોઈ અમલ થતો નથી. કારોબારી પ્રભાવથી ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાની જરૂરિયાત કારોબારી સાથે સંબંધિત અધિકારીઓના કિસ્સામાં ઊભી થતી નથી. અમને કોઈ શંકા નથી કે કે. વીરાસ્વામી માં નિર્ણયને સિંગલ ડાયરેક્ટિવને સમર્થન આપવા માટે વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા વ્યાપક પ્રસ્તાવ માટે કોઈ અમલ થતો નથી. તે જ કારણોસર, સિંગલ ડાયરેક્ટિવને સમર્થન આપવા માટે આઈઆરસી દ્વારા તે નિર્ણય પર રાખવામાં આવેલો આધાર અયોગ્ય છે."

૬૨. વિનીત નારાયણ૧ માં, આ અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું કે કે. વીરાસ્વામીજ માં નિર્ણયને સિંગલ ડાયરેક્ટિવ દ્વારા આવરી લેવાયેલા અધિકારીઓને કોઈ અમલ થતો નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ અદાલત દ્વારા કે. વીરાસ્વામીજ માં

કરાયેલા અવલોકનો હાઈકોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયાધીશો સુધી જ મર્યાદિત હોવાનું ઠરાવાયું હતું જેઓ બંધારણીય હોદ્દેદારો છે અને તેમની સ્થિતિ સરકારી અધિકારીઓ કરતાં તદ્દન અલગ અને ભિન્ન છે.

૬૩. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી (ડૉ.)૭ માં સંદર્ભ આદેશ કેન્દ્ર સરકાર વતી રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલ નોંધે છે કે કે. વીરાસ્વામી૪ કેસના અવલોકનો અંગે વિનીત નારાયણ૧ માં લેવાયેલો દ્રષ્ટિકોણ સાચો ન હતો પરંતુ, અમારા મતે, સંદર્ભ આદેશમાં કેન્દ્ર સરકારની દલીલ નોંધવી અને બંધારણીય બેંચ સમક્ષ કલમ ૬-એ ની બંધારણીયતા પડતર હોવાનો અર્થ એ નથી કે કે. વીરાસ્વામી૪ ના પરિચ્છેદ ૨૮ ના અવલોકનો વિશે વિનીત નારાયણ૧ માં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે નાબૂદ થઈ ગયું છે.

૬૪. એ તથ્ય કે તપાસની બંધારણીય અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવે છે તે પોતે જ એ વાતની ખાતરી છે કે સી.બી.આઇ. દ્વારા કરાતી તપાસ/પૂછપરછ કોઈપણ જાહેર સેવકને હેરાન કરવાના બદઈરાદાથી પ્રેરાયેલી નથી અને તપાસ સંસ્થા બાહ્ય બાબતોથી પ્રભાવિત થયા વગર નિષ્પક્ષ અને અપાતપાતી તપાસની તેની ફરજો અને જવાબદારીઓ બજાવે છે.

૬૫. ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, આ પ્રશ્નનો અમારો જવાબ નકારાત્મક છે અને અમે ઠરાવીએ છીએ કે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટની કલમ ૬-એ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી એવી બાબતમાં જરૂરી નથી જ્યાં પીસી અધિનિયમ હેઠળના ગુનાની પૂછપરછ/તપાસ આ અદાલત દ્વારા દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવી રહી હોય. આ સ્થિતિ તેવા કેસોમાં પણ યોગ્ય ઠરે છે કે જ્યાં અદાલત દ્વારા કેસ

નોંધવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોય અને તેની પૂછપરછ/તપાસ પર ખરેખર આ અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય.

હુકમ

ન્યાયમૂર્તિ મદન બી. લોકુર

૧. વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની પૂછપરછ અથવા તપાસ માટે દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ (આ પછીથી અધિનિયમ તરીકે સંદર્ભિત) ની કલમ ૬-એ ની લાગુ પડવાની શક્યતા સાથે સંબંધિત છે. મારા મતે, આ કલમ બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની પૂછપરછ અથવા તપાસને લાગુ પડતી નથી. જ્યારે હું ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ લોઢા દ્વારા પહોંચેલા સમાન નિષ્કર્ષ સાથે સંમત છું, મારા કારણો તદ્દન અલગ છે.

૨. અધિનિયમની કલમ ૬-એ નીચે મુજબ છે:

> "પૂછપરછ અથવા તપાસ હાથ ધરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી.-
>
> (૧) દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (૧૯૮૮ નો ૪૯) હેઠળ આચરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા કોઈપણ ગુનાની પૂછપરછ કે તપાસ કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના કરશે નહીં જ્યાં સદર આક્ષેપ -
>
> > (ક) સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓ; અને
> >
> > (ખ) કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સ્થાપિત નિગમો, સરકારી કંપનીઓ, મંડળીઓ અને તે સરકારની માલિકીની અથવા નિયંત્રણ હેઠળની

સ્થાનિક સત્તામંડળોમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નીમવામાં આવેલા અધિકારીઓ સાથે સંબંધિત હોય.

(૨) ઉપ-કલમ (૧) માં ગમે તે સમાવિષ્ટ હોય તેમ છતાં, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (૧૯૮૮ નો ૪૯) ની કલમ ૭ ના સ્પષ્ટીકરણના ખંડ (સી) માં નિર્દેશિત કાનૂની મહેનતાણા સિવાયનું અન્ય કોઈ રોકડું કે અન્ય સંતોષ સ્વીકારવાના અથવા સ્વીકારવાનો પ્રયાસ કરવાના આરોપસર કોઈ વ્યક્તિની સ્થળ પર જ ધરપકડ કરવાનો સમાવેશ થતો હોય તેવા કિસ્સામાં આવી કોઈ મંજૂરી જરૂરી રહેશે નહીં."

૩. શરૂઆતમાં જ, વ્યક્તિએ એ બાબતની કદર કરવી જોઈએ કે બંધારણીય અદાલત રાજ્ય પોલીસ અથવા સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (સંક્ષિપ્તમાં સી.બી.આઇ.) દ્વારા કરાતી તપાસની દેખરેખ માત્ર અને માત્ર જાહેર હિતમાં જ રાખે છે. તે બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસનો મુખ્ય હેતુ (લાઈટમોટિફ) છે. કોઈ પણ બંધારણીય અદાલત પૂછપરછ કે તપાસની (અહીં પછીથી સંયુક્ત રીતે તપાસ તરીકે સંદર્ભિત) દેખરેખ રાખવાની 'ઈચ્છા' રાખતી નથી કે પોલીસ સત્તામંડળ, પછી તે રાજ્ય પોલીસ હોય કે સી.બી.આઇ., દ્વારા કરાતી કોઈપણ તપાસની દેખરેખને પ્રોત્સાહિત કરતી નથી. જાહેર હિત એ જ એકમાત્ર વિચારણા છે અને બંધારણીય અદાલત તપાસની દેખરેખ ત્યારે જ રાખે છે જ્યારે સંજોગો તેને તેમ કરવા માટે મજબૂર કરે છે, જેમ કે (ઉદાહરણ તરીકે) યોગ્ય તપાસ હાથ ધરવામાં તપાસ અધિકારી અથવા સંસ્થાની ઉત્સુકતાનો અભાવ (તેના પરના 'દબાણો' ને કારણે), અથવા તપાસ સત્તામંડળને સત્ય સુધી પહોંચવામાં મદદ કરવામાં સંબંધિત સરકારની ઉત્સુકતાનો અભાવ, અથવા ગમે તે કારણોસર તપાસને તેના તાર્કિક નિષ્કર્ષ સુધી લઈ જવામાં તપાસ

સત્તામંડળ અથવા સંબંધિત સરકારના રસનો અભાવ, અથવા અત્યંત કિસ્સાઓમાં, તપાસમાં બાધા ઊભી કરવી.

૪. આ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કર્યા પછી, વર્તમાન ચિંતા માત્ર કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણીમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસ, આ અદાલત દ્વારા તે તપાસની દેખરેખ અને તપાસ પર અધિનિયમની કલમ ૬–એ ની અસર સાથે સંબંધિત છે.

પૃષ્ઠભૂમિ – સિંગલ ડાયરેક્ટિવ

૫. અધિનિયમની કલમ ૬–એ ૧૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ થી કાયદાના પુસ્તક પર લાવવામાં આવી હતી. તે પહેલાં, અધિનિયમની કલમ ૬–એ નો મુખ્ય સાર કારોબારી સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલા 'સિંગલ ડાયરેક્ટિવ' ના સ્વરૂપમાં હતો. સિંગલ ડાયરેક્ટિવે, અન્ય બાબતોની સાથે, અધિકારીઓના એક વર્ગને સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ થવા અથવા તે વર્ગના અધિકારીઓ સામે કેસ નોંધવાથી રક્ષણ આપ્યું હતું. સી.બી.આઇ. સંયુક્ત સચિવ કે તેથી ઉપરના હોદ્દા ધરાવતા અધિકારી સામે તપાસ હાથ ધરે તે પહેલાં સંબંધિત મંત્રાલય કે વિભાગના સચિવની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી બનાવતી જોગવાઈ દ્વારા આ કરવામાં આવ્યું હતું. સિંગલ ડાયરેક્ટિવે સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે "આવી મંજૂરી વિના, એસપીઈ (સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ) દ્વારા કોઈ પૂછપરછ શરૂ કરવામાં આવશે નહીં." સિંગલ ડાયરેક્ટિવનો સંબંધિત અંશ ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ લોઢા દ્વારા ટાંકવામાં આવ્યો છે અને તેને પુનરાવર્તિત કરવો જરૂરી નથી.

૬. સિંગલ ડાયરેક્ટિવ વિનીત નારાયણ વિ. ભારત સરકાર, (૧૯૯૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૨૬ માં પડકારનો વિષય હતો. આ અદાલતે તેને રદ કર્યો હતો, અન્ય બાબતોની સાથે, ત્રણ આધારો પર જે આ અદાલતના શબ્દોમાં સૌથી સારી રીતે વ્યક્ત થાય છે:

(i) "વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે દલીલ કરી હતી કે આ નિર્ણય૧ એ પ્રસ્તાવ માટેની એક સત્તા છે કે ઉચ્ચ અધિકારીઓના કિસ્સામાં, વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા વિભાગના વડા પાસેથી પૂર્વ પરવાનગી/મંજૂરીની જરૂરિયાત દ્વેષપૂર્ણ અથવા ત્રાસદાયક કેસ દ્વારા થતી હેરાનગતિથી સંબંધિત અધિકારીને બચાવવા માટે માન્ય અને જરૂરી છે. અમે આ રજૂઆત સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ. "

.......ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાના પાસાનો સિંગલ ડાયરેક્ટિવ દ્વારા આવરી લેવાયેલા અધિકારીઓને કોઈ અમલ થતો નથી. કારોબારી પ્રભાવથી ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાની જરૂરિયાત કારોબારી સાથે સંબંધિત અધિકારીઓના કિસ્સામાં ઊભી થતી નથી. અમને કોઈ શંકા નથી કે કે. વીરાસ્વામી માં નિર્ણયને સિંગલ ડાયરેક્ટિવને સમર્થન આપવા માટે વિદ્વાન અટોર્ની જનરલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા વ્યાપક પ્રસ્તાવ માટે કોઈ અમલ થતો નથી." [અહેવાલના પરિચ્છેદ ૩૪ અને ૩૫].

(ii) "તપાસ માટે પૂર્વ પરવાનગી અથવા મંજૂરીની કોઈપણ કાયદાકીય જરૂરિયાતની ગેરહાજરીમાં, કલમ ૩ હેઠળની અધિસૂચનાના આધારે સી.બી.આઇ.ને ગુનાની તપાસ કરવાની સત્તા મળ્યા પછી તપાસ શરૂ કરવા માટે તેને પૂર્વ શરત તરીકે લાદી શકાય નહીં." [અહેવાલનો પરિચ્છેદ ૪૩].

(iii) "કાયદો અપરાધીઓ સાથે તેમની સામાજિક સ્થિતિના આધારે કાયદા હેઠળ વર્તન કરવા માટે, જેમાં ગુનાઓની તપાસ અને ગુનાઓ માટે

કેસ ચલાવવાનો સમાવેશ થાય છે, અલગ વર્ગીકરણ કરતો નથી. એક જ ગુનો કરવાનો આરોપ ધરાવતી દરેક વ્યક્તિ સાથે કાયદા અનુસાર સમાન રીતે વ્યવહાર કરવાનો હોય છે, જે દરેક માટે તેના અમલીકરણમાં સમાન છે." [અહેવાલનો પરિચ્છેદ ૪૪].

૭. અન્ય બાબતોની સાથે, આ અદાલતે ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૭ ના આદેશ દ્વારા ભારત સરકાર દ્વારા રચાયેલી સ્વતંત્ર સમીક્ષા સમિતિ (IRC) દ્વારા આપવામાં આવેલા અહેવાલ પર પણ વિચાર કર્યો હતો અને તેના અહેવાલના આમુખમાં તેના એક અવલોકનને નોંધ્યું હતું, એટલે કે,

"છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં, જાહેર સેવકો સામે ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપોમાં સતત વધારો થયો છે. સ્વાભાવિક રીતે, આ પ્રકારના કિસ્સાઓએ મીડિયા અને જાહેર જનતાનું ભારે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. સામાન્ય છાપ એવી ઊભી થઈ હોય તેમ લાગે છે કે સંબંધિત સેન્ટ્રલ તપાસ એજન્સીઓ બાહ્ય દબાણોને આધીન છે અને ગુનેગારોને સજા ન અપાવવા માટે ઢીલી નીતિ અપનાવી રહી છે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં તપાસની સીધી દેખરેખ રાખવાના ઉચ્ચ અદાલતોના નિર્ણયોએ ઉપરોક્ત માન્યતામાં ઉમેરો કર્યો છે."

૮. કમનસીબે, અહેવાલ અથવા આ અદાલતના મંતવ્યો પર વિચાર કરવાનો ગંભીર પ્રયાસ કરવાને બદલે, સિંગલ ડાયરેક્ટિવને દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ માં કલમ ૬–એ ઘડીને નવું જીવન આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે પણ કાયદાકીય જીવન.

૯. આ ઘડતર માટેનું સમર્થન સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશન બિલ, ૧૯૯૯ ની જોગવાઈઓની તપાસ કરવા માટે રચાયેલી સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત સમિતિના અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ ભલામણો હતી. ૨૨ નવેમ્બર ૨૦૦૦ ના રોજ સંસદ સમક્ષ રજૂ કરાયેલા તેના અહેવાલમાં સંયુક્ત સમિતિએ આ મુજબ કહેવાનું હતું:

> "૪૧. સમિતિ નોંધે છે કે સમિતિ સમક્ષ ઉપસ્થિત થયેલા ઘણા સાક્ષીઓએ નિર્ણય લેવાના સ્તરે શુદ્ધ બુદ્ધિથી કરાયેલા કૃત્યોનું રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત વ્યક્ત કરી હતી. હાલમાં નિર્ણય લેવાના સ્તરની વ્યક્તિ સામે કેસ નોંધવા માટે કમિશન અથવા વિભાગના વડા વગેરેની પૂર્વ મંજૂરી મેળવવા માટે બિલમાં કોઈ જોગવાઈ નથી. જેમ કે, નિર્ણય લેવાના સ્તરે રહેલી વ્યક્તિઓને કોઈ રક્ષણ ઉપલબ્ધ નથી. આ સંદર્ભમાં, સમિતિ નોંધે છે કે અગાઉ, સરકારની પૂર્વ મંજૂરી 'સિંગલ ડાયરેક્ટિવ' ના સ્વરૂપમાં જરૂરી હતી જેને સર્વોચ્ચ અદાલતે રદ કરી હતી. સમિતિ અનુભવે છે કે આવું રક્ષણ એ જ ફોર્મેટમાં પુનઃસ્થાપિત કરવું જોઈએ જે અગાઉ ત્યાં હતું અને ઈચ્છે છે કે નિર્ણય લેવાના સ્તરના વરિષ્ઠ અધિકારી સામે પગલાં લેવા માટે પૂર્વ મંજૂરી આપવાની સત્તા અધિનિયમમાં યોગ્ય જોગવાઈ કરીને કેન્દ્ર સરકારમાં નિહિત થવી જોઈએ. સમિતિ, તેથી, ભલામણ કરે છે કે બિલના ખંડ ૨૭ માં તદનુસાર સુધારો કરવામાં આવે જેથી આ હેતુ માટે DSPE અધિનિયમ, ૧૯૪૬ માં નવી કલમ ૬–એ ઉમેરી શકાય."

૧૦. આ ઉપરાંત, બિલ અંગે સંસદમાં થયેલી ચર્ચામાં, કેન્દ્રીય કાયદા મંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે સિંગલ ડાયરેક્ટિવ પાછળનો તર્ક એ હતો કે "જેઓ વરિષ્ઠ નિર્ણય લેવાના હોદ્દા પર છે, જેઓએ વિવેકબુદ્ધિ વાપરવાની છે, જેઓએ

મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો લેવાના છે, તેઓ તુચ્છ ફરિયાદોનો ભોગ બની શકે છે." અધિનિયમની કલમ ૬-એ ને વાજબી ઠેરવતા, માનનીય મંત્રીએ આગળ કહ્યું:

> "શું આપણે તેમની સામેની ફરિયાદોને ચાલવા દઈએ અને તે લોકોને આ બધું સહન કરવા દઈએ? અથવા, શું આપણી પાસે કોઈ સ્ક્રીનિંગ મિકેનિઝમ છે જેના દ્વારા ગંભીર ફરિયાદોની તપાસ કરવામાં આવશે અને તુચ્છ ફરિયાદોને ફગાવી દેવામાં આવશે? અને આ રીતે સિંગલ-પોઈન્ટ ડાયરેક્ટિવનો જન્મ થયો, અને ૧૯૮૮ માં, તેઓએ એવું કહીને વરિષ્ઠ નિર્ણય લેવાના હોદ્દા પર વરિષ્ઠ નાગરિક સેવકોને બદલ્યા 'સંયુક્ત સચિવો અને તેથી ઉપર'. અને, જો તમે એવું કહો કે તમને કોઈ રક્ષણ આપવામાં આવશે નહીં, જ્યારે તમે તમામ નિર્ણયો લો છો, જ્યારે તમે તમારી વિવેકબુદ્ધિ વાપરો છો, અને કોઈ પણ વ્યક્તિ ફરિયાદ નોંધાવી શકે છે, અને એક ઇન્સ્પેક્ટર અથવા સી.બી.આઇ. અથવા પોલીસ કોઈ પણ ક્ષણે તમારા ઘર પર દરોડા પાડી શકે છે, જો આ પ્રાથમિક રક્ષણ વરિષ્ઠ નિર્ણય લેનારાઓને ન આપવામાં આવે, તો તમારી પાસે એવું શાસન હોઈ શકે છે જ્યાં राजकीय કારોબારીને પ્રામાણિક સલાહ આપવાને બદલે ખૂબ જ સલામત, બિન-પ્રતિબદ્ધ સલાહ આપવામાં આવશે."

૧૧. આ સંજોગો હેઠળ અધિનિયમની કલમ ૬-એ એ સિંગલ ડાયરેક્ટિવનું સ્થાન લીધું.

૧૨. તેમના લેખિત સબમિશનમાં, વિદ્વાન અટોર્ની-જનરલે એમ કહીને ચર્ચાનો સારાંશ આપ્યો કે કલમ ૬-એ નો હેતુ "વરિષ્ઠ અધિકારીઓ સામે શરૂ કરી શકાય તેવી તુચ્છ કે પ્રેરિત તપાસને ગાળી નાખવા અને તેઓને હેરાનગતિથી બચાવવા તથા ભય વિના નિર્ણયો લેવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે સ્ક્રીનિંગ મિકેનિઝમ પ્રદાન કરવાનો છે."

વર્તમાન ચર્ચાનું કારણ

૧૩. અધિનિયમની કલમ ૬–એ ની લાગુ પડવાની શક્યતા ચર્ચા માટે કેમ આવી છે? વર્તમાન કેસ પહેલાં, એવી વ્યાપક બૂમરાણ હતી કે દેશના વિવિધ ભાગોમાં ખાણકામ અને શોષણ માટે કોલસા બ્લોક્સની ફાળવણી ખાનગી ખેલાડીઓને મનસ્વી રીતે કરવામાં આવી હતી જે વાસ્તવમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આ ખાનગી ખેલાડીઓને લાભ વહેંચવા સમાન હતું. ફાળવણીની નાણાકીય અસરો ભારતના કોમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ (C&AG) ની ચકાસણી હેઠળ આવી અને, C&AG દ્વારા રજૂ કરાયેલા અને ૧૬ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨ ના રોજ સંસદ સમક્ષ મૂકાયેલા અહેવાલના આધારે, કેટલાક લોકો માનતા હતા કે ફાળવણી શુદ્ધ બુદ્ધિના હેતુથી કરવામાં આવી ન હતી અને ફાળવણીના સમગ્ર ક્ષેત્રની સી.બી.આઇ. દ્વારા નિષ્પક્ષ તપાસ થવી જોઈએ. જોકે સી.બી.આઇ. એ સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ કમિશન દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોના આધારે તપાસ શરૂ કરી હતી, "એવું લાગતું હતું કે સી.બી.આઇ. 'ધીમી' ચાલી રહી છે અથવા કદાચ કેટલાક શક્તિશાળી સ્થાપિત હિતોનું રક્ષણ કરવાના હેતુથી આક્ષેપોની સક્રિયપણે તપાસ કરી રહી નથી. આ સંજોગો હેઠળ આ અદાલતમાં જાહેર હિતની અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. કેસનું મહત્વ અને તેમાં સામેલ મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલતે, વિશાળ જનહિતમાં, સી.બી.આઇ. દ્વારા કરવામાં આવી રહેલી તપાસની દેખરેખ રાખવાનો નિર્ણય કર્યો.

૧૪. જ્યારે ફાળવણીનો મામલો ગુણદોષ પર વિચારણા હેઠળ છે, ત્યારે જે મુદ્દાઓ ઊભા થયા છે તેમાંનો એક અધિનિયમની કલમ ૬–એ ના વ્યાખ્યાન

અંગેનો છે કારણ કે અરજદારો દ્વારા એવી આશંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી કે આ અદાલત તપાસની દેખરેખ રાખતી હોવા છતાં, કેન્દ્ર સરકાર આક્ષેપોની પૂછપરછ કરવા અથવા તપાસ કરવા માટે સી.બી.આઇ.ને પૂર્વ મંજૂરી આપવાનો ઈનકાર કરીને તેને અટકાવી શકે છે કારણ કે તેમાં સંયુક્ત સચિવ અને તેથી ઉપરના સ્તરના અધિકારીઓ સામેલ હશે.

૧૫. આ મુદ્દો ત્યારે વધુ ગંભીર બન્યો જ્યારે સી.બી.આઇ. દ્વારા દાખલ કરાયેલી અરજી દ્વારા અમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યું કે તેના દ્વારા મંગાયેલી પૂર્વ મંજૂરી (એક ચોક્કસ અધિકારીની પૂછપરછ કરવા માટે) કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અમુક સ્પષ્ટતાઓ આપ્યા પછી જ અને તે પણ ત્રણ મહિનાના સમયગાળા પછી આપવામાં આવી હતી. સી.બી.આઇ. દ્વારા તેની અરજીના પરિચ્છેદ ૮ માં આ મુજબ કહેવામાં આવ્યું હતું:

> "૮. એ ઉલ્લેખ કરવો સંબંધિત છે કે ૦૮.૦૫.૨૦૧૩ ના આદેશ પસાર થાય તે પહેલાં, કલમ ૬-એ હેઠળ ત્રણ આરસીમાં મંજૂરી માટે તારીખ ૦૬.૦૩.૨૦૧૩ ના પત્ર દ્વારા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. સદર મંજૂરી શરૂઆતમાં ૨૨.૦૫.૨૦૧૩ ના રોજ નાંજૂર કરવામાં આવી હતી. જો કે, વિગતવાર અહેવાલ મોકલ્યા પછી, સરકાર દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી અને પ્રતિવાદી નં. ૩ દ્વારા ૧૨.૦૬.૨૦૧૩ ના રોજ મેળવવામાં આવી હતી."

૧૬. પૂર્વ મંજૂરી માટેની આ વિનંતી સેન્ટ્રલ ફોર પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટીગેશન વિ. ભારત સરકાર૩ માં સી.બી.આઇ. દ્વારા અગાઉ કરવામાં આવેલી રજૂઆતથી તદ્દન વિપરીત હતી જ્યારે તેણે (અધિનિયમની કલમ ૬-એ ના સંદર્ભમાં) રજૂ

કર્યું હતું કે "જેમ કે તપાસ આ અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત કરવામાં આવી હતી, મંજૂરી/પરવાનગી આપવી જરૂરી નથી અને સી.બી.આઇ. કાયદા મુજબ આક્ષેપોની તપાસ કરશે." વર્ષો દરમિયાન વલણમાં થયેલા આ ફેરફારને અરજદારો દ્વારા અમારી સમક્ષ હાઈલાઈટ કરવામાં આવ્યો હતો જેમણે તેને સી.બી.આઇ. પર મૂકવામાં આવેલા 'દબાણ' નું એક ઉદાહરણ માન્યું હતું.

રજૂઆતો

૧૭. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલે રજૂઆત કરી હતી કે જોકે અધિનિયમની કલમ ૬–એ હેઠળ પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત તપાસ કરનાર સંસ્થા અથવા જાહેર હિતના અરજદાર માટે બોજારૂપ લાગી શકે છે, તેની સખતતામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો છે અને તેણે સી.બી.આઇ. દ્વારા બિન–પક્ષપાતી તપાસની આવશ્યકતાઓને પૂરી કરવી જોઈએ. માર્ચ ૨૦૧૧ માં મંત્રીઓના સમૂહ દ્વારા આપવામાં આવેલી ભલામણોનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો જે અન્ય બાબતોની સાથે, "દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૬–એ ની સુસંગતતા/જરૂરિયાત" સાથે સંબંધિત હતી. ભલામણો કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી હતી અને ૨૬ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૧ નો ઓફિસ મેમોરેન્ડમ નં. ૩૭૨/૧૯/૨૦૧૧–એવીડી–II (ભાગ–૧) જારી કરવામાં આવ્યો હતો. ઓફિસ મેમોરેન્ડમનો સંબંધિત અંશ નીચે મુજબ વંચાય છે:–

> "અધસ્તાક્ષરીને એ જણાવવાનો નિર્દેશ છે કે ડી.એસ.પી.ઈ. એક્ટ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૬–એ ની જોગવાઈ વરિષ્ઠ જાહેર અધિકારીઓને તપાસ કરનાર સંસ્થા દ્વારા અયોગ્ય અને ત્રાસદાયક હેરાનગતિ સામે રક્ષણ

આપવા માટેની જોગવાઈ કરે છે. એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે સદર જોગવાઈ હેઠળ તપાસ કરનાર સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવતી વિનંતીઓને યોગ્ય પ્રાથમિકતા આપવામાં આવી રહી ન હતી અને પ્રસ્તાવોની તપાસમાં કેટલીકવાર વસ્તુલક્ષીતાનો અભાવ હતો. ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા માટે સરકાર દ્વારા લેવામાં આવતા પગલાં પર વિચાર કરવા માટે રચાયેલા મંત્રીઓના સમૂહની વિચારણા હેઠળ આ બાબત હતી.

સરકારે મંત્રીઓના સમૂહના પ્રથમ અહેવાલમાં પરિચ્છેદ ૨૫ માં પ્રતિબિંબિત થયા મુજબ નીચેની ભલામણો સ્વીકારી છે:−

(ક) સક્ષમ સત્તાધિકારી સંબંધિત દસ્તાવેજો સાથે વિનંતી મળ્યાના ત્રણ મહિનાની અંદર બાબતનો નિર્ણય કરશે.

(ખ) સક્ષમ સત્તાધિકારી તેના નિર્ણય માટેના કારણો આપતો સ્પીકિંગ ઓર્ડર આપશે.

(ગ) પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવે તે કિસ્સામાં, તેના કારણો નિર્ણય લીધાના એક અઠવાડિયાની અંદર માહિતી માટે આગળની ઉચ્ચ સત્તા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે.

(ઘ) કલમ ૬−એ ખાસ કરીને કેન્દ્ર સરકારના અધિકારીઓને સંયુક્ત સચિવના હોદ્દાથી ઉપરના અધિકારીઓને આવરી લેતી હોવાથી, આ કિસ્સાઓમાં સક્ષમ સત્તાધિકારી ભારત સરકારમાં પ્રભારી મંત્રી રહેશે. આવા કિસ્સાઓમાં, પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કરવાની સૂચના તેના કારણો સાથે, વડા પ્રધાન સમક્ષ રજૂ કરવી પડશે.

સરકારનો ઉપરોક્ત નિર્ણય યોગ્ય પાલન અને સખત પાલન માટે તમામ મંત્રાલયો/વિભાગોના ધ્યાન પર લાવવામાં આવે છે."

૧૮. વિદ્વાન અટોર્ની−જનરલે એ પણ રજૂઆત કરી હતી કે ઓફિસ મેમોરેન્ડમ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા રક્ષણો ઉપરાંત, જો તપાસ માટેની પૂર્વ મંજૂરી ગૌણ

કારણોસર રોકી રાખવામાં આવે તો બંધારણીય અદાલતો પાસે હંમેશાં ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા હોય છે. તેમણે રજૂઆત કરી કે, જો જરૂરી હોય તો, આ અદાલત દ્વારા કેટલાક વધારાના રક્ષણો પણ સામેલ કરવામાં આવી શકે છે, જેમાં ચોક્કસ સમયગાળામાં પૂર્વ મંજૂરી આપવા માટેનો નિર્ણય લેવામાં ન આવે તેવા કિસ્સામાં, આપોઆપ પૂર્વ મંજૂરીનો ડિફોલ્ટ ક્લોઝ આપોઆપ લાગુ થશે.

૧૯. તેમણે વરિષ્ઠ અધિકારીઓને, જેઓ નિર્ણય લેનારા છે, રક્ષણ આપવાનું એ ધોરણે વાજબી ઠેરવ્યું કે સી.બી.આઇ. તપાસ શરૂ કરે તે પહેલાં તેની સમક્ષ કહાની બાજુ માત્ર એક જ હશે. જે વરિષ્ઠ સરકારી હોદ્દેદારની તપાસ કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે તેને તપાસ શરૂ થાય તે પહેલાં સુનાવણી પણ મળશે નહીં. પી. સિરાજસ્સાબ વિ. મદ્રાસ રાજ્ય, (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૫૯૫ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો અને રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જો વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીઓ સામે આધારવિહીન આક્ષેપો કરવામાં આવે, તો તે માત્ર તે અધિકારીને જ નહીં પરંતુ તે વિભાગને પણ અપરિમેય નુકસાન પહોંચાડશે જેનો તે સભ્ય હતો. નીચેના પેસેજ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો:

> "કોઈ જાહેર સેવક પર, તેનો હોદ્દો ગમે તે હોય, જાહેર રીતે અપ્રમાણિકતાના કૃત્યોનો આરોપ મૂકવામાં આવે જે આ કેસમાં આક્ષેપ કરાયેલા પ્રકારની ગંભીર ગેરવર્તણૂક અથવા દુરાચાર સમાન હોય અને તેની સામે પ્રથમ માહિતી નોંધવામાં આવે તે પહેલાં, કોઈ જવાબદાર અધિકારી દ્વારા આક્ષેપોની કોઈ યોગ્ય પ્રાથમિક પૂછપરછ થવી જ જોઈએ. કોઈ વ્યક્તિ સામે આવા અહેવાલનું નોંધાવું, ખાસ કરીને અપીલકર્તા જેવા કે જે વિભાગમાં ઉચ્ચ પદ ધરાવતા હતા, જો આધારવિહીન હોય તો પણ,

માત્ર તે અધિકારીને જ નહીં પરંતુ તે વિભાગને પણ અપરિમેય નુકસાન પહોંચાડશે જેનો તે સભ્ય હતો."

૨૦. એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે એ તથ્ય કે તપાસની બંધારણીય અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી છે તે એ સુનિશ્ચિત કરશે કે કેન્દ્ર સરકાર ગૌણ કારણોસર પૂર્વ મંજૂરી આપવાનું રોકી ન રાખે. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે એવું અનુમાન છે કે સત્તાવાર કૃત્યો કાયદેસર રીતે કરવામાં આવે છે અને નિર્ણય લેનારને અયોગ્ય હેરાનગતિથી બચાવવા માટે જ કલમ ૬–એ અધિનિયમમાં ઉમેરવામાં આવી છે. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા પ્રામાણિક જાહેર સેવકોને તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદોથી બચાવવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

૨૧. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલે એવી છૂટછાટ આપી હતી કે સી.બી.આઇ. દ્વારા પૂછપરછ કરવામાં આવે તેવા કિસ્સામાં, વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીના વર્તનની તપાસ વિરુદ્ધ, કેન્દ્ર સરકારની કોઈ પૂર્વ મંજૂરીની જરૂર નથી કારણ કે પૂછપરછમાં તપાસ જેવા પ્રતિકૂળ પરિણામો હોતા નથી.

ચર્ચા

૨૨. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા સૂચવવામાં આવેલા કેટલાક રક્ષણોનો વિનીત નારાયણ માં ઉલ્લેખ છે. જો કે, સિંગલ ડાયરેક્ટિવની માન્યતા પર વિચાર કરતી વખતે જ આ ચોક્કસપણે સ્વીકારવામાં કે અસ્વીકારવામાં આવ્યા ન હતા કારણ કે આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે સિંગલ ડાયરેક્ટિવ કોઈપણ કાયદાકીય

સંમતિ વિના જારી કરવામાં આવ્યો હતો અને તે તપાસમાં અડચણ ઊભી કરવા સમાન હતો.

૨૩. નિઃશંકપણે અધિનિયમની કલમ ૬–એ ની સખતતા ૨૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧ ના ઓફિસ મેમોરેન્ડમ જારી કરીને પહેલેથી જ ઓછી કરવામાં આવી છે. પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે: શું બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસના સંદર્ભમાં અધિનિયમની કલમ ૬–એ ને વધુ હળવી કરવાની જરૂર છે? શું બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસમાં પણ વરિષ્ઠ અધિકારીની તપાસ કરવા માટે સી.બી.આઇ. માટે કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી લેવી જરૂરી છે?

૨૪. તપાસ શું છે તેની ચર્ચા ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ લોઢા દ્વારા પહેલેથી જ કરવામાં આવી છે અને હું તે અંગેના તેમના મંતવ્યોને સમર્થન આપું છું. જો કે, તપાસ માટે જે મહત્વપૂર્ણ છે તે એ છે કે તે સંબંધિત તમામ લોકોના દ્રષ્ટિકોણથી ત્વરિત પૂરી થવી જોઈએ: આરોપીના દ્રષ્ટિકોણથી, તપાસનો ઝડપી અંત સમાજમાં તેના નામને અને છબીને નિર્દોષ સાબિત કરશે જો તે નિર્દોષ હોય. આ ચોક્કસપણે એવા વ્યક્તિ માટે નોંધપાત્ર મહત્વ ધરાવે છે જેના પર ખોટો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે અથવા ગુના માટે ફસાવવામાં આવ્યો છે; સમાજના દ્રષ્ટિકોણથી, તપાસનો ઝડપી અંત જરૂરી છે જેથી જેમના અપ્રમાણિકતાના પુરાવા છે તેમની વહેલી તકે ટ્રાયલ થાય અને જો તેઓ દોષિત હોય તો સજા થાય. આ, જ્યાં સુધી સમાજનો સવાલ છે, કાયદાનું શાસન જાળવવા માટે આવશ્યક છે; અને તપાસ કરનારના દ્રષ્ટિકોણથી, તપાસનો ત્વરિત અંત જરૂરી છે કારણ કે જેટલો વિલંબ થશે, પુરાવા નષ્ટ થવાની, સાક્ષીઓ સાથે સમાધાન

થવાની અથવા આરોપી પોતાના ફાયદા માટે સંજોગોમાં ફેરફાર કરી શકવાની શક્યતાઓ એટલી જ વધારે હશે.

૨૫. આ પ્રકાશમાં, અધિનિયમની કલમ ૬–એ અને બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ વચ્ચેનો આંતરપ્રભાવ એવો હોવો જોઈએ કે જેનાથી વરિષ્ઠ સરકારી અફસરોનું તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદોથી રક્ષણ થાય અને સાથે સાથે તેઓને પ્રભાવ પાડતા અથવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પૂર્વ મંજૂરી આપવામાં વિલંબ કરાવતા અટકાવી શકાય કે જેથી તપાસ અસરકારક રીતે રદ ન થઈ જાય.

૨૬. રક્ષણાત્મક બાજુએ, વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે જ્યારે સી.બી.આઇ. પૂર્વ મંજૂરી માટે વિનંતી કરે છે, ત્યારે તે કહાનીની માત્ર એક જ બાજુ રજૂ કરે છે અને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સી.બી.આઇ. દ્વારા તપાસ હાથ ધરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે તે પહેલાં વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીને તેની બાજુ સ્પષ્ટ કરવાની તક આપવી જરૂરી છે. ધારી લો કે એક વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીની કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસમાં સી.બી.આઇ. દ્વારા અયોગ્ય રીતે તપાસ કરવામાં આવી રહી છે, તો શું તેના માટે બંધારણીય અદાલતનો સંપર્ક કરવો અને તેની બાજુ રજૂ કરવી અને દલીલ કરવી મુશ્કેલ છે કે કથિત ગુના માટે તેની તપાસ ન થવી જોઈએ? તે માત્ર એક ફોરમનું રૂપાંતર છે, મંત્રીમાંથી બંધારણીય અદાલતમાં, જે અધિકારીની વિનંતી પર વિચાર કરશે અને બંધારણીય અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલી નિષ્પક્ષ સુનાવણી ચોક્કસપણે તેના હિત માટે નુકસાનકારક કહી

શકાય નહીં. તેનાથી વિપરીત, બંધારણીય અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલું રક્ષણ વધુ વાસ્તવિક હશે.

૨૭. નિવારક બાજુએ, વ્યક્તિએ ભૂલવું ન જોઈએ કે વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીઓ ઓછામાં ઓછો કઈંક પ્રભાવ ધરાવે છે. આ અદાલતે સમાજ પરિવર્તન સમુદાય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૪૦૭ માં પણ ચેતવણી આપી છે કે આપણું ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર એવું વિચારાય છે કે "તપાસ નિષ્પક્ષ, કાયદા અનુસાર હોવી જોઈએ અને દૂષિત ન હોવી જોઈએ. પરંતુ, તે જ સમયે, અદાલતે સાવચેતી રાખવી પડશે કે હિત ધરાવતી અથવા પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓ તપાસને ગેરમાર્ગે દોરવા અથવા હાઈજેક કરવા સક્ષમ ન બને જેથી નિષ્પક્ષ તપાસને અટકાવી શકાય જેના પરિણામે અપરાધીઓ કાયદાના શિકંજામાંથી બચી જાય." અસરકારક રીતે, તેથી, અધિનિયમની કલમ ૬–એ બધા માટે કાયદા સમક્ષ સમાન વ્યવહારની માંગ કરે છે, અને બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ જે પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે તે જ છે – કાયદાના દુરુપયોગને અટકાવવો.

૨૮. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા જે ઓફિસ મેમોરેન્ડમ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તેને કોઈપણ રીતે અસરો આપનારૂં કહી શકાય નહીં. પ્રથમ, તેનો ઉપયોગ અધિનિયમની કલમ ૬–એ જેવી કાયદાની જોગવાઈનું વ્યાખ્યાન કરવા માટે થઈ શકે નહીં. અધિનિયમની કલમ ૬–એ ને સમજવા કે તેની કદર કરવા માટે હું ઓફિસ મેમોરેન્ડમને કોઈ મહત્વ આપવા તરફ ઝૂકેલો નથી. બીજું, ઓફિસ મેમોરેન્ડમને કારોબારી સરકારની મરજી મુજબ હંમેશા પાછું ખેંચી શકાય

છે, સુધારી શકાય છે કે ફેરફાર કરી શકાય છે, તે જ તર્ક પર જે કલમ ૬–એ ઘડવા માટે આપવામાં આવ્યો હતો, એટલે કે વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીનું 'રક્ષણ' કરવા માટે. તેથી, તે કાયદાના સંભવિત દુરુપયોગને અસરકારક રીતે અટકાવતું નથી.

૨૯. સમગ્ર મુદ્દાને બીજા એંગલથી જોઈ શકાય છે. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૫૬ સ્થાનિક પોલીસને કોગ્નિઝેબલ ગુનાની તપાસ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે જ્યારે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૫૫ પોલીસ અધિકારીને કેસ ચલાવવાની કે ટ્રાયલ માટે સોંપવાની સત્તા ધરાવતા મેજિસ્ટ્રેટ પાસેથી યોગ્ય આદેશ મેળવ્યા પછી સંબંધિત અધિકારીના હોદ્દાને ધ્યાનમાં લીધા વિના નોન–કોગ્નિઝેબલ ગુનાની તપાસ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. તેથી, સ્થાનિક પોલીસ કેન્દ્ર સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીની તપાસ કરી શકે છે, પરંતુ સી.બી.આઇ. તેમ કરી શકતી નથી. આ તદ્દન વિસંગત છે.

૩૦. આ વિસંગતતા, વાસ્તવમાં, ઊભી થઈ છે. સેન્ટર ફોર પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટીગેશન વિ. ભારત સરકાર, (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૧ માં સ્થાનિક પોલીસ દ્વારા કોઈ પૂર્વ મંજૂરી વિના વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીના સંદર્ભમાં તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી, અને ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળના ગુનાઓ સાથે વ્યવહાર કરતી સ્પેશિયલ જજની અદાલતમાં ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આવી વિસંગતતા પાછળના તર્કને સમજવો મુશ્કેલ છે જ્યાં સુધી એવું માની ન લેવાય કે તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદો માત્ર ત્યારે જ કરવામાં આવે છે જ્યારે સી.બી.આઇ. તપાસ કરનાર સંસ્થા હોય અને તે માત્ર

સી.બી.આઈ. જ છે જે વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીને હેરાન કરવા કે પીડિત કરવા માટે સક્ષમ છે જ્યારે રાજ્ય સરકારની સ્થાનિક પોલીસ તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદોને ધ્યાનમાં લેતી નથી અને વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીને હેરાન કરવા કે પીડિત કરવા માટે સક્ષમ નથી. આવું કોઈ અનુમાન કરી શકાય નહીં.

૩૧. નિર્ણય લેવા માટેના સમયના પરિબળ અંગે, વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા પ્રસ્તાવિત કર્યા મુજબ, ડૉ. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી વિ. ડૉ. મનમોહન સિંહ, (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૬૪ નો સંદર્ભ લેવો યોગ્ય છે જેમાં આ અદાલતે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૭ માં નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:–

> "સુનાવણી દરમિયાન, વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે લેખિત સબમિશન દાખલ કર્યા હતા. સુનાવણી પૂરી થયા પછી, વિદ્વાન અટોર્ની જનરલે ૧૨૬ કેસોના સંકલન સાથે પૂરક લેખિત સબમિશન દાખલ કર્યા જેમાં કેસ ચલાવવાની મંજૂરી એક વર્ષથી વધુ સમયથી કેટલાક મહિનાઓ સુધીના સમયગાળા માટે રાહ જોઈ રહી છે."

૩૨. આ પરિસ્થિતિનો સંદર્ભ આપતાં, આ અદાલતે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૭૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:–

> "તેથી, જાહેર સેવકો સામેના ભ્રષ્ટાચારના કેસોમાં કેસ ચલાવવાની વિનંતીના એક તૃતીયાંશ કરતાં વધુ કેસોમાં, મંજૂરી આપવામાં આવી નથી. ઉપરોક્ત દૃશ્ય ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બંધારણીય મુદ્દાઓ તેમજ આવી મંજૂરી આપતી જોગવાઈના વ્યાખ્યાન સંબંધિત કેટલાક પ્રશ્નો અને કાયદાનું શાસન જાળવવામાં અને ન્યાય આપતી પ્રણાલીમાં સામાન્ય માણસનો વિશ્વાસ જાળવવામાં સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્રની ભૂમિકા અંગે પણ પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. કાયદાનું શાસન અને કાયદા સમક્ષ સમાનતા બંને

આપણા બંધારણીય કાયદાઓ તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં મુખ્ય પ્રશ્નો છે અને આ સંદર્ભમાં ન્યાયતંત્રની ભૂમિકા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે."

૩૩. એ સાચું છે કે સ્વામી માં આ અદાલત કેસ ચલાવવાની મંજૂરીઓમાં વિલંબનો સંદર્ભ આપી રહી હતી પરંતુ એ અસંભવિત નથી કે ઓફિસ મેમોરેન્ડમમાં દર્શાવ્યા મુજબ સમયસીમા નક્કી કરવામાં આવી હોવા છતાં તપાસ માટે પૂર્વ મંજૂરી આપવાના સંદર્ભમાં પણ આવી જ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ શકે છે. આનું કારણ એ છે કે જો સમયસીમાનું પાલન કરવામાં ન આવે, તો એ અસંભવિત છે કે સી.બી.આઇ., કોઈપણ વાસ્તવિક કાર્યાત્મક સ્વાયત્તતાની ગેરહાજરીમાં, વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારી સામેના ગુનાની તપાસ માટે ત્વરિત મંજૂરી માટે એક સીમાથી આગળ કેન્દ્ર સરકાર પર દબાણ કરી શકશે. ઈચ્છિત અને અનિચ્છિત બંને રીતે અયોગ્ય વિલંબ દ્વારા તપાસ ખોરવાઈ શકે છે.

૩૪. કાયદા સમક્ષ સમાનતા પર વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા પેસેજમાં સિરાજસ્સાબ માં આ અદાલત દ્વારા ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ બાબત સ્વામી માં પણ ઉપર ટાંકવામાં આવેલા પેસેજમાં ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવી છે. વિનીત નારાયણ માં, કાયદા સમક્ષ સમાનતાના મુદ્દા પર અહેવાલના પરિચ્છેદ ૪૪ માં ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું. આ કલ્યાણકારી સમાનતાના સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને, તે જરૂરી છે કે કલમ ૬–એ નું એવું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે કે બંધારણીય અદાલત દ્વારા સી.બી.આઈ. ની તપાસની દેખરેખ રાખવામાં આવતી હોય ત્યારે પૂર્વ મંજૂરીની જરૂરિયાત જરૂરી ન રહે. વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીને આપવામાં આવતું રક્ષણ બંધારણીય અદાલતમાં

નિષ્પક્ષ અને અપાતપાતી સુનાવણી દ્વારા પૂરતી રીતે ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે; નિષ્પક્ષ તપાસ માટેની નિવારક પ્રણાલી બંધારણીય અદાલત દ્વારા અપાતપાતી રીતે ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે; તપાસનો ત્વરિત અને બિન–પક્ષપાતી અંત બંધારણીય અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખી શકાય છે અને નિઃશંકપણે રાખવામાં આવશે. વધુ મહત્વની વાત એ છે કે, જો અધિનિયમની કલમ ૬–એ નું એવું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે કે તે ચાલુ મિલેમાસના કિસ્સામાં બંધારણીય અદાલતની સત્તા પર અંકુશ મૂકતી નથી તો જાહેર હિતનું ધ્યાન રાખવામાં આવશે.

૩૫. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલ એ કહેવામાં સાચા છે કે સત્તાવાર કૃત્યો કાયદા અનુસાર કરવામાં આવ્યા છે તેવું માની લેવામાં આવે છે. જ્યારે આ ચોક્કસપણે વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીઓને લાગુ પડે છે, ત્યારે તે સી.બી.આઇ. ને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે જે, એવું માની લેવાય છે કે, બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસમાં વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારી સામે 'સત્તાવાર રીતે' પગલાં લેશે માત્ર ત્યારે જ જો તેને ખાતરી હોય કે તપાસ હાથ ધરવા માટે તેની સમક્ષ પૂરતી સામગ્રી છે. એવું માનવું શક્ય નથી કે બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસમાં સી.બી.આઇ., ઉતાવળા થઈને, વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીઓને માત્ર એટલા માટે નિશાન બનાવશે કારણ કે તેઓ તેમ કરવા માટે સક્ષમ છે. વિદ્વાન અટોર્ની–જનરલની રજૂઆત સી.બી.આઇ. ને પણ સમાન રીતે લાગુ પડવી જોઈએ અને સી.બી.આઇ.ના સત્તાવાર કૃત્યને પણ કાયદા અનુસાર કરવામાં આવ્યું છે તેવું માની લેવું જોઈએ.

૩૬. રસપ્રદ વાત એ છે કે, સુબ્રમણ્યમ સ્વામી વિ. ડાયરેક્ટર (સી.બી.આઈ.), (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭ માં નોંધ્યા મુજબ વિનીત નારાયણ ના નિર્ણયની તારીખ (૧૮ ડિસેમ્બર ૧૯૯૭) થી લઈને ૨૫ ઓગસ્ટ ૧૯૯૮ થી ૨૭ ઓક્ટોબર ૧૯૯૮ ના બે મહિનાના ટૂંકા સમયગાળા સિવાય ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ થી અધિનિયમની કલમ ૬-એ ઉમેરવામાં આવી ત્યાં સુધી સી.બી.આઇ. માટે તપાસ માટે કેન્દ્ર સરકારની કોઈ પૂર્વ મંજૂરીની જરૂર નહોતી. અમારી સમક્ષ એવું દર્શાવવા માટે બિલકુલ કોઈ સામગ્રી મૂકવામાં આવી ન હતી કે જે સમયગાળા દરમિયાન સિંગલ ડાયરેક્ટિવ અમલમાં ન હતો, કે અધિનિયમની કલમ ૬-એ કાયદાના પુસ્તક પર ન હતી, તે સમયગાળા દરમિયાન સી.બી.આઇ. એ વરિષ્ઠ સરકારી અધિકારીઓ સામેની તુચ્છ અને ત્રાસદાયક ફરિયાદોની તપાસ કરી હતી અથવા તેમનામાંથી કોઈને કોઈપણ રીતે હેરાન કર્યા હતા. એવી આશંકા કે સરકારમાં નિર્ણય લેનારાઓ પ્રામાણિક નિર્ણય લેવાથી ડરશે જે અજાણતા અટકાવી શકાય તેવો વિવાદ ઊભો કરી શકે છે તે કોઈ સામગ્રી પર આધારિત હોય તેમ લાગતું નથી.

૩૭. છેવટે, બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ એ 'ચાલુ મિલેમાસ' (કન્ટીન્યુઇંગ મેન્ડેમસ) ની પ્રક્રિયા અપનાવવા સિવાય બીજું કંઈ નથી જેનું ઉદ્ભમ, જાહેર હિતની અરજીની જેમ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ માં રહેલું છે અને તે ન્યાયશાસ્ત્રમાં આપણું યોગદાન છે. વિનીત નારાયણ માં આ અંગે પૂરતી ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને વર્તમાનમાં વધુ ચર્ચાની કોઈ જરૂરિયાત નથી. એમ.સી. મહેતા વિ. ભારત સરકાર, (૨૦૦૮) ૧ એસ.સી.સી. ૪૦૭ માં આ

અદાલતે, ચાલતી તપાસના સંદર્ભમાં, 'ચાલુ મિલેમાસ' નો સંદર્ભ આપ્યો અને અવલોકન કર્યું કે:

> "હાલની મેન્ડેમસની રિટ જારી કરવા માટેની અદાલતની હકૂમત માત્ર એ જોવા માટે છે કે યોગ્ય તપાસ હાથ ધરવામાં આવે. એકવાર અદાલત પોતાને સંતોષ આપે કે યોગ્ય તપાસ હાથ ધરવામાં આવી છે, તે મેજિસ્ટ્રેટના કાર્યો છીનવી લેવાનું અથવા તેની ન્યાયિક ફરજોમાં હસ્તક્ષેપ કરે તેવો કોઈ આદેશ પસાર કરવાનું સાહસ કરશે નહીં."

૩૮. તેથી પ્રશ્ન એ છે કે, શું અધિનિયમની કલમ ૬–એ જેવું કાયદાકીય બંધન બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ ચાલુ મિલેમાસના સ્વરૂપમાં આદેશો જારી કરવાની આ અદાલતની પૂર્ણ સત્તાના ઉપયોગને બાંધી શકે છે? જવાબ સ્વાભાવિક રીતે નકારાત્મક છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ વાપરી શકાય તેવી સત્તાઓનું ઈચ્છિત કે અજાણતા કરાતું કોઈપણ કાયદાકીય શક્તિહીનતા અસ્વીકાર્ય છે.

૩૯. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ, (૨૦૧૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૭૧ ના બંધારણીય બેંચના નિર્ણયમાં જે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો તે એ હતો કે શું હાઇકોર્ટ રાજ્ય સરકારની સંમતિ વિના, રાજ્યની પ્રદેશિક હકૂમતમાં આચરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા કોગ્નિઝેબલ ગુનાની તપાસ કરવા સી.બી.આઇ.ને નિર્દેશ આપી શકે છે. સત્તાના પૃથક્કરણ સંબંધિત બંધારણીય મુદ્દા સિવાય, બીજો મુદ્દો અધિનિયમની કલમ ૬ દ્વારા લાદવામાં આવેલા રાજ્ય સરકારની સંમતિ વિના તપાસ પરના કાયદાકીય અવરોધ સાથે સંબંધિત હતો.

આ કલમ નીચે મુજબ છે:

> "૬. સત્તાઓ અને હકૂમત વાપરવા માટે રાજ્ય સરકારની સંમતિ.–કલમ ૫ માં સમાવિષ્ટ કંઈપણ દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટના કોઈપણ સભ્યને તે રાજ્યની સરકારની સંમતિ વિના, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ કે રેલવે વિસ્તાર ન હોય તેવા રાજ્યના કોઈપણ વિસ્તારમાં સત્તાઓ અને હકૂમત વાપરવા માટે સક્ષમ માનવામાં આવશે નહીં."

૪૦. બંધારણીય બેંચે સત્તાના પૃથક્કરણના મુદ્દા પર ચર્ચા કરી અને પછીથી ન્યાયિક સમીક્ષાના સંદર્ભમાં કાયદાકીય અવરોધ અંગે વિચારણા કરી. બંધારણીય બેંચે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ ના સંદર્ભમાં બંધારણ સભામાં ડૉ. આંબેડકરના પ્રવચનનો (અહેવાલના પરિચ્છેદ ૫૧ માં) સંદર્ભ આપ્યો, જેમાં તેમણે કહ્યું હતું:

> "જો મને આ બંધારણમાં કોઈપણ ખાસ અનુચ્છેદને સૌથી મહત્વપૂર્ણ તરીકે નામ આપવા માટે કહેવામાં આવે – એક અનુચ્છેદ જેના વિના આ બંધારણ શૂન્ય બની જશે – તો હું આ એક અનુચ્છેદ સિવાય અન્ય કોઈ અનુચ્છેદનો સંદર્ભ આપી શકું નહીં. તે બંધારણનો આત્મા છે અને તેનું હૃદય છે અને મને આનંદ છે કે ગૃહે તેનું મહત્વ સમજ્યું છે."
>
> ત્યારબાદ, અનુચ્છેદ ૩૨ ના ખંડ (૨) ના મહત્વ અને તેમાં વપરાયેલા "ના સ્વરૂપમાં" અભિવ્યક્તિને સ્પષ્ટ કરતાં, બંધારણીય બેંચે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૫૩ માં ઠરાવ્યું કે આપવામાં આવેલી સત્તા "સૌથી વ્યાપક શબ્દોમાં છે અને તે સદર ખંડમાં નિર્દિષ્ટ ઉચ્ચ પરમાધિકાર રિટ્સ જારી કરવા સુધી મર્યાદિત નથી પરંતુ તેમાં મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણ માટે યોગ્ય હોય તેવા કોઈપણ નિર્દેશો કે આદેશો કે રિટ્સ જારી કરવાની સત્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી, જ્યારે આમાંથી કોઈપણ રિટ જારી કરવા માટેની શરતો પૂરી ન થતી હોય ત્યારે પણ, આ

અદાલત હાથ જોડીને નિરાશામાં બેસી રહેવા અને ન્યાયિક રાહત માટે પોતાની સમક્ષ આવેલા નાગરિકને મદદ કરવાની પોતાની અસમર્થતા દર્શાવવા માટે મજબૂર થશે નહીં (બંધુઆ મુક્તિ મોરચા વિ. ભારત સરકાર માં ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી ના મંતવ્ય મુજબ)."

૪૧. ચર્ચાનું સમાપન કરતાં, બંધારણીય બેંચે ઠરાવ્યું (અહેવાલના પરિચ્છેદ ૬૮(vii) માં) કે બંધારણીય અદાલત દ્વારા વાપરી શકાય તેવી ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તાને કાયદાકીય જોગવાઈ દ્વારા મર્યાદિત કરી શકાય નહીં. તે નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"(vii) જ્યારે સ્પેશિયલ પોલીસ એક્ટ પોતે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય દ્વારા સંમતિ આપવાને આધીન, સી.બી.આઇ. તે ગુનાના સંદર્ભમાં તપાસ હાથ ધરી શકે છે જે અન્યથા રાજ્ય પોલીસની હકૂમતમાં હતો, ત્યારે અદાલત પણ ન્યાયિક સમીક્ષાની તેની બંધારણીય સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે અને સી.બી.આઇ.ને રાજ્યની હકૂમતમાં તપાસ હાથ ધરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઈકોર્ટની સત્તાને સ્પેશયલ પોલીસ એક્ટની કલમ ૬ દ્વારા છીનવી શકાય નહિ, ઘટાડી શકાય નહિ કે ઓછી કરી શકાય નહિ.અદાલતોની સત્તાઓ પર અંકુશ તરીકે કામ કરતી કોઈપણ કાયદાકીય જોગવાઈ હોવા છતાં, યુનિયનની સત્તાઓ પર સ્પેશિયલ પોલીસ એક્ટની કલમ ૬ દ્વારા લાદવામાં આવેલા નિયંત્રણને બંધારણીય અદાલતોની સત્તાઓ પરના નિયંત્રણ તરીકે વાંચી શકાય નહીં. તેથી, હાઈકોર્ટ દ્વારા ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તાનો ઉપયોગ, અમારા મતે, સત્તાના પૃથક્કરણના સિદ્ધાંત અથવા સંઘીય માળખાના ભંગ સમાન રહેશે નહીં."

૪૨. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ ન્યાર્યિક સમીક્ષા વાપરતી હાઈકોટ અને અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળના કાયદાકીય નિયંત્રણ અંગે બંધારણીય બેંચ દ્વારા

નક્કી કરાયેલો કાયદો, અધિનિયમની કલમ ૬–એ દ્વારા લાદવામાં આવેલા કાયદાકીય નિયંત્રણના સંદર્ભમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા ન્યાયિક સમીક્ષાના ઉપયોગને (કદાચ વધુ તાકાત સાથે) યથાયોગ્ય ફેરફારો સાથે (મ્યુટેટિસ મ્યુટેન્ડિસ) લાગુ પડશે. તેમ હોવાથી, અધિનિયમની કલમ ૬–એ ને અર્થપૂર્ણ અને વાસ્તવિક રીતે વાંચવી જોઈએ, માત્ર કારોબારીને આદેશ તરીકે, અને ન્યાયિક સમીક્ષાના ઉપયોગમાં તથા ચાલુ મિલેમાસ જારી કરવાના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ તપાસની દેખરેખ કરતી બંધારણીય અદાલત માટેના આદેશ તરીકે નહીં.

૪૩. અલગ અભિપ્રાયની જરૂરિયાત એટલા માટે ઊભી થઈ છે કારણ કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા વાપરી શકાય તેવી સત્તાઓની સંપૂર્ણતા અંગે ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ લોઢા દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયેલા આ અદાલતના નિર્ણયોના વ્યાખ્યાન પર મને કેટલીક શંકાઓ છે. તે શંકાઓ વર્તમાનમાં બિલકુલ મહત્વની નથી કારણ કે પહોંચેલા નિષ્કર્ષ સમાન છે – માર્ગ અલગ છે. જ્યારે ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ લોઢાએ એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ પર આધાર રાખ્યો છે કે અધિનિયમની કલમ ૬–એ ને બંધારણીય અદાલતની દેખરેખ હેઠળની તપાસ માટે કોઈ અમલ થતો નથી, ત્યારે હું, અન્ય બાબતોની સાથે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ અને કમિટી ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ માં ન્યાયિક સમીક્ષા અંગેની ચર્ચા પર આધાર રાખીને સમાન નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું.

વૈધાનિક પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો.

The translation of this judgment has been provided by M/s. Hyperlink E–Solutions Pvt. Ltd.

==

<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.